

אברבנאל לספר שמות

פרשת משפטים

מהדורה מקוצרת של פירוש אברבנאל

בחירה, עיצוב, פיסוק וכתרות: יהודה איזנברג
המהדורה כוללת תיקוני נוסח קלים
השאלות הועברו ממקומם והוצמדו לתשובות
כתרות בסוגריים מרובעים הם הוספת העורך

מבוסס על דפוס ונציה ה' שלט – 1579
<http://www.hebrewbooks.org/44335>

אתר דעת תשע"ה

<http://www.daat.ac.il/he-il/tanach>

- 1..... אברבנאל לספר שמות
- 1..... פרשת משפטים
- 4..... הקדמה: מבנה המשפטים שבתורה
- 4..... האם יש סדר במצוות התורה?
- 5..... שני הבדלים בין מצוות התורה למשפטי האומות
- 5..... הבדל ראשון בין משפטים אלוהיים להסכמיים: בטבע המשפטים
- 6..... [מצוות הכלולות בלא תרצח]
- 7..... [מצוות הכלולות בלא תגנוב]
- 7..... [מצוות הכלולות בלא תנאף]
- 7..... [מצוות הכלולות בלא תענה]
- 8..... [מצוות הכלולות בלא תחמוד]
- 8..... [מצוות הכלולות בלא תישא]
- 9..... [מצוות הכלולות במצוות השבת]
- 9..... הבדל שני בין משפטים אלוהיים להסכמיים: מצד הגמול
- 10..... שמות כא, ב-ו: דיני עבד עברי
- 10..... ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות
- 13..... שמות כא, ז-יא: דיני אמה עבריייה
- 14..... ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות
- 16..... שמות כא, יב-יד: דיני רוצח לסוגיו
- 17..... ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות
- 19..... שמות כא, טו-יז: מכה אב, גונב איש
- 20..... שמות כא, יח-לב: מריבות, פגיעה והריגה
- 21..... שלוש קבוצות נזקים ב'לא תרצח'
- 21..... חלוקה ראשונה: פגיעה בבן ישראל
- 22..... חלוקה שניה: פגיעה בעבד כנעני
- 23..... חלוקה שלישית: מריבות והכאות
- 25..... [נזקי שור]
- 27..... שמות כא, לג – כב, יד: נזקים וגנבות
- 27..... ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות
- 27..... [מצוות הקשורות בגניבה והפסד ממון]
- 28..... המצווה הראשונה: כי יפתח איש בור או כי יכרה
- 28..... המצווה השנית: [שור נגח]
- 29..... המצווה השלישית: [גניבת שור או שה]
- 32..... המצווה הרביעית: [נזקי שן]
- 33..... המצווה החמישית: [נזקי אש]

33[דיני שומרים]
35[שומר שכר]
36[דין שואל]
37
37 אברבנאל שמות פרק כב
37 מצוות נוספות הכלולות ב'לא תנאף'
37 שמות כב, טו-כג: פיתוי, כישוף ועינוי
39 שמות כב, כד – ל: הלוואה, משכון, קדושה
39 ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות
39 [מצוות הכלולות ב'לא תחמוד']
39 האחד הוא אם כסף תלווה את עמי את העני עמך
41 [אלוהים לא תקלל]
42 [מלאתך ודמעך לא תאחר]
42 [אנשי קודש תהיון לי]
43
43 אברבנאל שמות פרק כג
43 שמות כג: דיינים, עזרה, חגים והמלאך שניהיג את העם
44 ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות
44 מצוות המיועדות לדיינים
45 מצוות המיועדות לעורכי הדין ['המליצים']
45 [עזוב תעזוב עמו]
46 אזהרות נוספות לדיין שידון דין צדק
47 מצוות השמיטה והשבת
48 מצוות שלוש רגלים
52 הנה אנכי שולח מלאך לפניך
52 הערה
52 השאלה הראשונה
52 השאלה השניה
52 תשובה לשתי השאלות
53 סיכום

הקדמה: מבנה המשפטים שבתורה

האם יש סדר במצוות התורה?

ראיתי חכמינו הקדושים מפרשי התורה בדעות חלוקות אם יש סידור למשפטים ולדינים התוריים שנזכרו בתורה אם לא.

ורובם חשבו שאין להם סדר כל עיקר. עד שמהקדמונים אמרו שלא דרשין סמוכים, וקצתם אמרו שאין סדר למשנה. ולכן לא הקפידו לתת טעם בקדימת המשפטים האלה זה לזה.

ואותם שהשתדלו לתת בזה טעם וסברה מה, היו כמתנבאים איש כל הישר בעיניו ידבר בדמות דרש וטענות דמיוניות, יוכל המעיין להאמין בהם או להכחישם כרצונו. אמנם למה שראוי שתשפוט בזה הסברה הישרה הוא, שיש סדר למשנה, ומוקדם בלמוד התוריי. כי אין ראוי ליחס לו יתברך, השופט כל הארץ בתורתיו, דופי וגנאי מהבלתי סידור, שאין ראוי ליחסו לקטן שבחכמים המחברים ספרים.

וגם אותם הקדמונים שאמרו אין מוקדם ומאוחר בתורה, ושאינן סדר במשנה, לא אמרו כן בעניין אחד בעצמו, שלא יקדם בלמוד הקודם בסדר אלא בקדימות הזמן. אמנם בקדימת הדברים לפי גדריהם ועצמם, הנה זה ממה שראוי שנשיג בו מאוד. והואיל וניתנה רשות לכל אדם לדרוש סמוכים, אענה גם אני חלקי. וכיון שנתבאר הפלגת הסידור בסיפורי התורה אשר פרשתי עד פה בשלם שבאופנים, כן ראוי שנשער בדינים ובמשפטים האלהיים האלה שלא נפלו במקרה ולא נזכרו כפי ההזדמן, ולכן אבחר דרכי בסידורם וקישורם:

ואומר כי הנה בסוג המצוות התוריות נמצאו מינים מתחלפים:

המין הראשון: כי יש מהן שנקראים **עדות**, והם המצוות המעידות על האמונות האמיתיות ונפלאות השם, כשבת ומצוות הפסח והמצה וחג הסוכות והדומים להן, שטעמן ידוע שהם לזיכרון מעשי השם הנוראים.

המין השני: יש מהמצוות מין אחר נקרא **חוקים** שטעמם וסיבתם נעלמים ממנו, ולא ידענום, ולכן אמרנו שהם חוקי המלך וגזרותיו.

ושני המינים האלה מבואר בהם החילוף וההבדל שיש במצוות האלהיות מדתות בני כנען ותורתיהם. כי הם שמו אותותם אותות, ושקר המה מעשה תעתועים. אמנם האלהיות עדות ה' נאמנה.

אבל המין השלישי מהמצוות, והוא במשפטים ובדינים שבין אדם לחברו, כבר יחשוב חושב שאין יתרון למשפטים האלהיים על המשפטים האנושיים ההסכמיים שמניחים בני

אדם בקיבוציהם,

ויקשה אם כן מאמר המשורר **מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום**, שאין קיבוץ בבני אדם שלא יהיה ביניהם משפטים.

ובאלה שמות רבה אמרו:

מאי דכתיב ועוז מלך משפט אהב, אמר משה לישראל, הרי נתן לכם הקדוש ברוך הוא את תורתו, אם אין אתם מקבלים את הדינים הרי הוא נוטלה מכם. למה? שלא נתן לכם את התורה אלא על מנת שתעשו את הדינים, שנאמר ועוז מלך משפט אהב.

ואין יתכן זה בעניין המשפטים **משור עד חמור עד שה עד שלמה**, ועסקי בני אדם שעליהם נאמר אך הבל יהמיון, יצבור ולא ידע מי אוספם. ומה המעלה הזאת למשפטי ה' אמת על מה שהיה במצוות בני נח ומשפטי שאר האומות, שעליהם נאמר **ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם**, כאלו הייתה ידיעה העליונה נתנה האלהים להם לבדם. ואמרו **חז"ל** לפניכם ולא לפני הדיוטות.

שני הבדלים בין מצוות התורה למשפטי האומות

ומה שראוי שיאמר בתשובת זה הוא, שהמשפטים האלהיים יובדלו משאר המשפטים של בני נח ושל שאר האומות בשני הבדלים עצומים:
האחד מצד טבע המשפטים עצמם, שהאלהיים כוללים דברים אחדים מה שלא יימצאו במשפטי האומות.

והשני מצד הגמול והשכר הניתן לשומר המשפטים האלהיים מאדון הכל יתברך שמו, מה שאין כן במשפטים ההסכמיים מבני אדם, כי אין בהם זולת תיקון המדינה והקיבוץ ואין בהם שכר ולא גמול ניתן מהאלוה יתברך על שמירתם זולת תועלת עצמם.

הבדל ראשון בין משפטים אלוהיים להסכמיים: בטבע המשפטים

והנה הקדוש ברוך הוא השמיע לעמו עשרת הדברות מאמרים קצרים. וכאשר ישראל לא רצו לשמוע עוד מפי הגבורה התולדות ותולדות התולדות מהדיבורים ההם, ולא השכר שיגיעם בשמירתם, הוצרך יתברך לצוות את משה שישים לפניכם אלה המשפטים. ולא יחשוב אדם שהם מצוות מחודשות שלא נאמרו עד הנה, כי הם באמת צווים נכללים בעשרת הדברות. ולזה אמר **אלה המשפטים אשר תשים לפניכם**, בוא"ו העטוף, כלומר שים לפניכם הדברים שנכללו בדיברות אשר שמעו. ולזה אמרו **ולא לפני הדיוטות**, שחושבים שאין בדיבור לא תרצח אלא שלא יהרוג את חברו. כי הנה החכם ידע כי כל המשפטים האלה נכללו בדברות ההם, ויותר מהמה גם כן. אבל הספיק בזיכרון אלה שייבאו בפרשה לביאור כוונתו. והוא הבין למצוות אחרות שיזכור אחר זה, שהם גם כן

נכללות בהם. ובסוף המשפטים זכר השכר שיזכו בו בעבורם, בפרשת הנה אנכי שולח מלאך לפניך כמו שיתבאר.

והנה התחיל ממאי דסמיך ליה, והם החמשה דיברות אחרונים שבין אדם לחברו, כי בהם יתבאר הדבר יותר.

[מצוות הכלולות בלא תרצח]

וזכר עשרה משפטים נכללים באותו דיבור **לא תרצח**. והם מן כי תקנה עבד עברי עד וכי יפתח איש בור.

האחד משפט העבד העברי.

השני משפט האמה העבריה ששניהם נכללים בלא תרצח מפני שהם כוללים לכל הגוף לחיי העבד וכאלו בא להגיד שאם ככה לא יעשה להם הרי הוא כרוצח אותם בעודם בחיים.

והשלישי מכה איש ומת שהיא הריגת הנפש. וביאר בזה חלוקה אם היה בשוגג או במזיד. והרביעי ומכה אביו ואמו שגם שלא יהרגם אם יכה אותם ויעשה בהם פצע וחבורה ומכה טריה יהיה המכה חייב מיתה ונכלל בלא תרצח גם שלא יקללם בדיבור לבד שגם הוא לו רציחה.

והחמישי שלא יגנוב אחד מאחיו וימכרוהו בבטחו על אביו ועל אמו שיעלימו עליו כי גם זה רציחה לאב הזקן.

והשישי אם יכה אדם את חברו, שגם הוא נקרא רוצח, אפי' שלא יהרגו. והשביעי כי יכה איש את עבדו ומת תחת ידו, שגם הוא בכלל לא תרצח. והשמיני כי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה כי גם זה בכלל לא תרצח. והתשיעי וכי יכה איש את עין עבדו וגומר, כי גם זה נכלל בלא תרצח. העשירי וכי יגח שור את איש או אשה, והוא שבא על ידו הרציחה.

כי הנה כל אלה המשפטים ביאר שנכללו בלא תרצח. ולא היה דבר מזה אצל בני נח אלא שלא יהרגו איש את אחיו.

ולכן אמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם כי לפניהם ששמעו הדברות יוכלו לא לפני בני נח ולא לשאר האומות.

ואחרי שביאר הנכלל בלא תרצח ביאר מיד הנכלל ב**לא תגנוב** והוא מתחיל מן כי יפתח איש בור וגו' עד וכי יפתח איש בתולה.

[מצוות הכלולות בלא תגנוב]

וזכר בזה שמונה משפטים כולם נכללים בהפסד ממון חברו ובדיבור לא תגנוב.

הראשון וכי יפתח איש בור ונפל שמה שור או חמור וביאר מה ישלם.

השני וכי יגוף שור איש את שור רעהו וגו' וביאר תשלומיו.

השלישי כי יגנוב איש שור או שה.

הרביעי כי יבער איש שדה וגומר.

החמישי כי תצא אש ומצאה קוצים.

השישי כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים.

השביעי כי יתן איש אל רעהו חמור או שה.

השמיני כי ישאל איש מעם רעהו וגו'.

כי החלוקות האלה כולם נכללו בלא תגנוב. ולא היה דבר מזה אצל בני נח, אלא שהיו מוזהרים על הגזל.

[מצוות הכלולות בלא תנאף]

ואחר זה באר הנכלל בלא תנאף. כי הנה עם היות שבשמיעת הדיברות שמעו לא תנאף סמוך ללא תרצח, היה זה מהסיבה שזכרתי שם. אבל עתה זכרם כפי חומריהם ומפני השיתוף שיש ללא תגנוב עם לא תרצח כמו שיתבאר.

וזכר חמשה משפטים שנכללו בלא תנאף:

הראשון וכי יפתה איש בתולה.

השני אם מאן ימאן אביה.

השלישי מכשפה לא תחיה, כי היא המפתה את הבתולה לשכב עם איש.

הרביעי כל שוכב עם בהמה.

החמישי זובח לאלהים יחרם כי העבודה זרה גם כן תקרא ניאוף.

[מצוות הכלולות בלא תענה]

ואחר זה זכר מה שנכלל בלא תענה והם שתי מצוות.

הראשון וגר לא תונה. ואמרו חז"ל שזו הונאת דברים, כלומר שאע"פ שהוא גר לא יענה בו עד שקר בדיבור שלא כהוגן.

והשני כל אלמנה ויתום לא תענון. שאע"פ שאין להם גואל, לא יענה שקר בהם כי גואלם חזק.

והנני מוכיח בביאור פסוקי המצוות האלה שעל זה נאמרו.

[מצוות הכללות בלא תחמוד]

ואחר זה זכר המצוות הנכללות בלא תחמוד והם ארבע.
הראשון אם כסף תלווה את עמי לא תהיה לו כנושה, לא תשימון עליו נשך. כי זה נכלל
בלא תחמוד שלא יחמוד מעותיו ללקחם בריבית.
השני אם חבול תחבול שלמת רעך. שלא יחמוד את כליו.
השלישי אלהים לא תקלל. לפי שציוה במשפטים האלה ונשיא מעמך לא תאור. את בית
דין השופט כן.
הרביעי מלאתך ודמעך לא תאחר. כי גם בזה לא ירע עינו ולא יחמוד במתנות הכהנים.

וכן אמר המשורר הגדול בן גבירול באזהרותיו:

ולא תאחר בבצעך מלאתך ודמעך.

מורה שנכלל בלא תחמוד.

וכאשר השלים לבאר כמה מהאזהרות נכללות בחמשת הדברות האלה האחרונים, חתם
דבריו באומרו **ואנשי קדש תהיון לי**. רוצה לומר ובזה הדרך יהיו המשפטים האלה
האלהיים מביאים אתכם להיות קדושים לי, עד שמפני זה כדי שלא תבואו למידות רעות
הנמשכות מאכילת השקצים, אצווה אתכם באיסורי המאכלות. ועליו אמר כאן בדרך כלל
ובשר בשדה טרפה לא תאכלו.
ואחרי שהשלים לפרש כללי חמשת הדברות האחרונים הסמוכים, חזר לדבר מהחמשה
הראשונים. ולא הוזקק לדבר דבר מדיבור אנכי ה' אלהיך, כי הוא היה הודעת מי היה
המדבר, כמו שביארתי. וגם שאין כדומה לו בהבלי כנען ואמונותיהם. וגם לא יהיה לך, לפי
שבני נח נצטוו בו כבר, וכבר נכללה צוואתם במצוות זובח לאלהים יחרם.

[מצוות הכללות בלא תישא]

אבל זכר מדיבור לא תשא שלא יחשוב אדם שגם שאר האומות נזהרים בזה, ע"כ הביא
עשר מצוות הנכללות בדיבור ההוא:
הראשון לא תשא שמע שוא.
השני אל תשת ירך עם רשע להיות עד חמס.
השלישי לא תהיה אחרי רבים לרעות ולא תענה וגו'.
הרביעי ודל לא תהדר בריבו, כי כל זה בכלל שקר וכזב.
והחמישי כי תפגע שור אויבך השב תשיבנו לו. כי אם לא תעשה כן הרי אתה רודף אחרי
השקר.
השישי כי תראה חמור שונאך. כי להיות יסוד הדיבור ההוא לא תשא, שצדק צדק ירדוף,
כל הסותר אליו הוא נכלל בלאו הזה.

השביעי לא תטה משפט אביוןך בריבו.
והשמיני מדבר שקר תרחק.
התשיעי ושוחד לא תיקח.
העשירי וגר לא תלחץ. כי זה יביאך לישא שם ה' אשר בטח בו לשוא.

[מצוות הכלולות במצוות השבת]

וכן הביא המצוות שהיו נכללות בדיבור זכור את יום השבת. וזכר מהם השמיטה, כי גם היא העבודה בשש שנים, והשביתה בשביעי. וזה הוא שש שנים תזרע את ארצך. וזכר גם כן מצוות השבת ששת ימים תעשה מעשיך וגו'. ואמנם בדיבור כבד לא זכר דבר, לפי שכבר יורה במה שאמר למעלה. ומכה אביו ואמו ומקלל אביו ואמו. ולפי שמלבד כל המשפטים האלה שזכר, שהיו נכללים בדיברות עוד, היה בהם הפשט הנראה מהם בתחילת הדעת. לכן אמר עליהם כולם, **ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו**, שהוא פשט הדיבורים ומשמעותם. וכנגד דיבור לא יהיה לך אמר, שנכלל בו ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך. והנה אמר שלש רגלים תחוג לי בשנה. אם לבאר שגם המועדים האלה נכללו בדיבור זכור את יום השבת. ואם לחייבם שכדי שידעו אמיתת המשפטים האלה, כולם יעלו לירושלם שלש פעמים בשנה. ונתן משפט אחד בכל אחד מהחגים: אם בפסח לא תזבח על חמץ דם זבחי, ואם בסכות ראשית בכורי אדמתך, ואם בחג השבועות לא תבשל גדי, כמו שיתבאר אחר זה. **הנה ביארתי קישור המצוות והמשפטים האלה על פי הדברות ששמעו. ובזה נתגלה שהם משפטים אלוהיים, ולא כמשפטי העמים ונימוסיהם**

הבדל שני בין משפטים אלוהיים להסכמיים: מצד הגמול

ואמנם ההבדל השני שהוא מפאת הגמול הניתן בעד שמירתם. יש ממנו כללי לעם ישראל, ויש ממנו פרטי לשומר מצווה.

השכר הכללי ביארו בפרשת הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי. ואולי שרמז בזה על השכר הנפשי שישלח מלאכו וידריכם ויביאם אליו. וכך אמר על דור המדבר **כי ילך מלאכי לפניך**. וכן במשנה תורה הוא אומר **וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצווה הזאת לפני ה' אלהינו כאשר צונו**. ולפי שהיה זה בזכות שמירת המשפטים, אמר דוד ע"ה (תהלים י"ח י') **משפטי ה' אמת צדקו יחדיו הנחמדים מזהב ומפז רב וגו' גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב**, שהוא השכר הנפשי.

על השכר הגופני נאמר כאן

ברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך לא תהיה משכלה ועקרה
בארצך את מספר ימך אמלא. ונתתי את כל אויביך אליך עורף ושלחתי את הצרעה
וגו' ושתי את גבולך וגו'

שהם כולם מיני שכר וגמול גופניים, יתן השם על שמירת המשפטים האלה.

ואחרי אשר נתתי קישור נאה והגון בכל פסוקי הסדר הזה ומשפטיו, אשוב לבאר
אותם אחד לאחד, ולא אטה ימין ושמאל ממה שבא בקבלה האמיתית בביאור המצוות
האלה, כי הוא האמת. והכל מורה ומוכיח על היותם משפטים אלוהיים, שלכן ציוה
ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם, ולא לפני כותים כי לא עשה כן לכל גוי ולא לפני
הדיוטות.

שמות כא, ב-ו: דיני עבד עברי

ב פי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשבעת יצא לחפשי חנם:

ג אם-בגפו יבא בגפו יצא אם-בעל אשה הוא וינצא אשתו עמו:

ד אם-אדניו יתן-לו אשה וילדה-לו בנים או בנות האשה וילדה תהיה לאדניו והוא יצא בגפו:

ה ואם-אמר לאמר העבד אהבתי את-אדני את-אשתי ואת-בני לא יצא חפשי:

ו והגישו אדניו אל-האלהים והגישו אל-הדלת או אל-המזוזה ורצע אדניו את-אזנו במרצע ועבדו לעלם:

ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות

השאלה הראשונה

למה התחילה התורה בזיכרון המשפטים מהעבד העברי כי אין ספק שלא היה בדרך
מקרה ולא כפי ההזדמן, כי אם לסיבה מה, ראוי לבאר אותה.

תשובה לשאלה הראשונה

ואומר בפירוש הפסוקים והיתר השאלות האלה שהנה זכר ראשונה במשפטים משפט
העבד עברי לשתי סיבות.

הסיבה הראשון מפני שהוא יוצא מדיבור אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים
מבית עבדים, שהוא הדיבור הראשון ששמעו בסיני יסוד והקדמה לכל שאר הדיבורים.
ומפני שהקדוש ברוך הוא הוציא את ישראל ממצרים, זכה בהם להיות עבדיו. ולכן לא היה
ראוי שישתעבדו אלו באלו. וכמו שכתוב **עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים** ולכן
בזיכרון המשפטים האלה זכר ראשונה משפט עבד עברי, שלא ישתעבד לאדונו עבודה
עולמית, אלא לשש שנים בלבד, וישבו איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו.

והסיבה השניה מפני שכמו שתורת האלהים התחילה במעשה בראשית לקיים דעת החידוש וסיימה בזיכרון הנפלאות, כמו שאמר לכל האותות והמופתים, ככה במשפטים האלה התחילה בזה שהוא גם כן זכר לחידוש העולם, וסיים בזיכרון הנפלאות כמו שיתבאר.

ומלבד כל זה כבר נתתי הטעם להקשר המשפטים. והוא, שהמשפטים האלה נאמרו כאן, להודיע לישראל שהדיבורים ההם אשר שמעו, עם היותם בעיניהם דיבורים קצרים, ושהשכל האנושי יחייבם, ורובם נצטוו בהם בני נח וגם כל שאר האומות בארצותם לגוייהם, יש ביניהם כדומה מהסכמות האלה המוכנות לתקון קיבוציהם.

אין הדבר כן! כי באותם הדברים הקצרים אשר שמעו, יכללו משפטים אלוהיים רבים, והם אשר ציוה לשום לפנייהם, ושלא עשה כן לכל גוי.

ולכן התחיל מהדברות האחרונים שהם היו יותר קצרים. וכנגד לא תרצח הביא מיני הרציחה שאפשר שיעשה האדם לחברו. הראשון מהם הוא כשיקנה אותו לעבדות בהשתעבדו בו כל ימיו, כי זו היא רציחה בחיים, כי כמו שתיאר הכתוב הצדקה בשם חיים, ואמר וחי אחיך עמך. ככה ייחס ההשתעבדות שהוא הפך הצדקה לרציחה. וכמו שנאמר לירמיהו על עניין שלוח העבדים, לכן כה אמר ה' אתם לא שמעתם אלי לקרוא דרור איש לאחיו ואיש לרעהו הנני קורא לכם דרור נאם ה' אל החרב אל הדבר ואל הרעב. וידוע שמשפטי ה' הם מידה כנגד מידה. כי לפי שהם היו מרצחים אותם לעבודתם, יהיו בעונש זה נרצחים ברעב ובדבר ובחרב.

הנה מפני זה זכר כאן ראשונה משפט העבד העברי הנזכר כאן, הוא אשר מכרוהו בית דין, כמו שאמר **ואם אין לו ונמכר בגנבתו**. כי הוא אשר יעבוד שש שנים, ובתחילת השנה השביעית יצא חפשי מעבדותו חנם. רוצה לומר מבלי שיתן לאדונו פדיון הכסף אשר הוציא בעדו, לא כלו ולא קצתו.

אמנם הנמכר מעצמו, יש לו רשות למכור עצמו לשנים רבות ומועטות כרצונו, ולכן לא יצא בשביעי על כל פנים, אלא במלאת שניו, או אם פגע בהם היובל, או ימות האדון, שאז יצא בתוך שנותיו.

השאלה השלישית

באומרו **אם בגפו יבא בגפו יצא**. כי דבר מבואר הוא שערום נכנס וערום יצא. ועל אשתו כבר אמרו מי הכניסה שתצא, גם אומרו עוד **והוא יצא בגפו** הוא כפול.

תשובה לשאלה השלישית

ואמר **אם בגפו יבא בגפו יצא** לעניין אשתו הישראלית, שאם לא היה העבד נשוא אשה, אבל היה יחידי בגפו או בגופו, וכן בא אל בית אדוניו ככה, בגפו יצא, ולא יכריחנו אדוניו שיישא אשה ישראלית בביתו. ואם בעל אשה ישראלית היה קודם שנמכר, הנה יהיה הקונה אותו חייב במזונות אשתו ובניו, כי אין לה מי שיפרנסה זולת בעלה.

ומפני זה כשיצא העבד יצאה אשתו עמו, ולא יהיה אדוניו חייב עוד במזונותיה כיון שכבר יצא בעלה. אבל יש רשות ביד רבו, אם העבד אינו בעל אשה, לתת לו שפחה כנענית שיוליד ממנה בנים. ולכן אם אדוניו יתן לו אשה, רוצה לומר כנענית, וילדה לו בנים או בנות, לא יצאו עמו כי הם עבדיו של זה האדון. ובעבד ובאמה כנענית נאמר שיעבדו כל ימיהם והתנחלתם אותם לבניכם.

ומפני זה האשה ההיא וילדיה תהיה לאדוניו, כיון שהם כנענים. והוא רוצה לומר העבד העברי יצא בגפו יחידי. ומזה תדע שבראשונה אמר אם בגפו יבוא בגפו יצא לעניין האשה הישראלית. ועתה חזר לומר והוא יצא בגפו לעניין האשה הכנענית וילדיה, שלא יצאו עמו.

השאלה השניה

למה זה הגביל יתברך זמן עבודת העבד עברי שש שנים ובשביעי יצא לחופשי ולא לקח בזה מספר אחר. אם מעשר שנים ואם משלוש שנים כשני שכיר.

תשובה לשאלה השניה

וידוע במשפט הזה כמה הוא אלהי בעניינו, שהגביל זמנו בשש שנים יעבוד ובשביעי יצא לחופשי, כעניין השמיטה שצויה בה שש שנים תעבוד ובשביעית תשמטנה ונטשטה, וכמו מצוות השבת שנאמר בה המספר הזה בעצמו: ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת. להודיע שהמשפטים האלה אשר ישים לפניכם, היו אלהיים, ויסודם הוא אמונת חידוש העולם. כי אין המשפט הזה מהדינים בהחלט, אבל יש לו סוד עמוק בחידוש הבריאה, ומי ידענו. ואין כן משפטי בני נח וגם לא משפטי האומות.

והותרו במה שפרשתי בזה עם טעם המצווה הזאת שלושת השאלות אשר שאלתי בפרשה.

עוד צויה יתברך שאם אמור יאמר העבד ההוא אהבתי וגו', רוצה לומר שאם לא ירצה לצאת מבית אדוניו לחופשי, ולכן קראו **העבד** בהחלט, כדי להזכיר גנותו שבחר בעבדות. והתנה הכתוב שלא יאמר אותו פעם אחת, אלא פעם אחר פעם. וזה הוא **אם אמור יאמר** שיאמר זה באמירות רבות: אהבתי את אדוני כי טוב לי עמו, וגם כן אהבתי את אשתי הכנענית, ואת בני שחשקה נפשי בהם. ולכן לא אצא מבית אדוני להיות חפשי. הנה אז, והגישו אדוניו אל האלהים, רוצה לומר שיתנצל מזה לפני בית דין, ויפרסם שאינו רוצה

האיש הזה, ואינו מחזיק בו בחנופה ורמאות כנגד המשפט האלהי.

ושם אלהים הנזכר כאן פירשוהו המפרשים על הדיינים. וכבר ביארתי בסדר בראשית שלא קרא הכתוב לדיינים אלהים, אבל **למקום** המשפט. לפי שהיו עושים שם משפטי האלהים, יקראו למקום שהוא אלהים. וכמו שכתוב **ועמדו שני האשים אשר להם הריב לפני ה'.** ולמקום שהוא ציוה שיגישו את העבד הזה אל הדלת או אל המזוזה מן השער אשר שם השופטים, ורצע אדוניו, רוצה לומר לא השליח בית דין, אבל אדוניו עצמו ירצע את אזנו במרצע לפני כל באי שער עירו, בפרסום. ומשם והלאה - **ועבדו לעולם** שהוא עד היובל, קרוב יהיה בשנים או רחוק. מפני שחמישים שנה הוא זמנו של דור אחד, נקרא היובל שנת החמישים בשם **עולם**. ואז בהכרח ישובו איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו.

והתבונן שפרשה זו מתחילתה ועד סופה בגנות העבד העברי תדבר: כי בהיותו נמכר מעצמו, או שמכרוהו בית דין מפני גנבתו, תחת אשר הערה לעבדות נפשו, נפסק מעליו עול תורה, וקבל על עצמו מוטות חבלי אדם ועבודות עבודתו ואהבתו. כמו שאמרו **חז"ל**. **אזן ששמעה בסיני לא תגנוב ובא וגנב. או ששמע בסיני כי לי בני ישראל עבדים והלך למכור את עצמו ירצע.**

ובישרו הכתוב, שאם הוא כיון להרוויח בהסירו מעל שכמו טורח פרנסתו ופרנסת אשתו ובניו, שלא ידבק בידו מאומה כי אם הבושת והחרפה. ששש שנים יעבוד כעבד נמכר, ובסוף יצא לחופשי חנם, בלא דבר, כי אם בגפו יבוא בגפו יצא ומאומה לא ישא בידו מעמלו.

ואם בעל אשה הוא, וחשב להשליך פרנסתה על אדוניו, לסוף ויצאה אשתו עמו, והטורח ישוב עליו כבראשונה. ואם התכוון שיתן לו אדוניו אשה, מבלי שהוא ייתן לה מוהר ומתן כמשפט הבנות, לא לו יהיה הזרע אשר תוליד. כי האישה וילדיה תהיה לאדוניה, והוא יצא בגפו. ואם ירצה להתקיים עימהם, יקנה בעבורם חרפה ובוז, מה שלא יסבלו שום בעל שכל, והיא הרציעה בבית דין להיותו עבד עולם.

היש במשפטי האומות דמות רחמנות הזה בעניין העבדים? אין ספק שביניהם, מי שקנה עבד קנה גופו עד יום מותו, ולא יהיו מזונות אשתו ובניו מוטלות על אדון העבד. אבל משפטי ה' הם מיוסדים על הרחמים והטוב בלי ספק.

שמות כא, ז-יא: דיני אמה עברייה

ז נְכִי-יִמְכַר אִישׁ אֶת-בְּתוּלָתוֹ לְאִמָּה לֹא תִצָּא כְּצֹאת הָעֶבְדִּים:

ח אִם-רָצָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ אֲשֶׁר-(לֹא) [לו] יַעֲדָה וְהִפְדָּה

לְעַם נְכָרִי לֹא-יִמְשַׁל לְמִכְרָהּ בְּבָגְדוֹ-בָּהּ:

ט וְאִם-לְבָנוֹ יִיעֲדָנָה כְּמִשְׁפַּט הַבָּנוֹת יַעֲשֶׂה-לָּהּ:

י אִם-אֶחָדְךָ יִקַּח-לוֹ שְׂאֵרָה כְּסוּתָהּ וְעֵנֶתָהּ לֹא יִגָּרַע:
יֵא וְאִם-שְׂלֹש-אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָּהּ וְיִצְאָה חֲנָם אֵין כְּסָף:

ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות

השאלה הראשונה

למה לא אמר הכתוב באמה העברית לשון כי תקנה, כמו שאמר בעבד העברי כי תקנה עבד עברי, והוצרך לתלות העניין באביה: **וכי ימכור איש את בתו לאמה.**

תשובה לשאלה הראשונה

שאחרי שהשלים משפט העבד העברי שהיה נכלל בלא תרצח, זכר אחריו משפט האמה העבריה שנכללה בו גם כן. ומפני שהאמה העבריה אין רשות לבית דין למוכרה, ולא לשום קרוב מקרוביה, אלא לאביה. וזה בהיותה קטנה קודם שהביאה סימנים, לכן אומר **וכי ימכור איש את בתו לאמה.** כי אביה הוא היכול למכרה, לא אחר.

ומה שנאמר בעבד עברי **כי תקנה**, הוא לפי שקנהו מבית דין שמכרוהו, ואין כן האמה העבריה.

השאלה השניה

איך אמר לא תצא כצאת העבדים, כאלו לא תצא בשביעי. שהרי הכתוב אומר **כי ימכור לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים**, מורה שתצא בשש שנים כמו העבד העברי.

ומה שפירש **רש"י** לא תצא כצאת העבדים הכנעניים בראשי איברים, אינו נכון, כי עדיין לא ציוה בזה. והעבריה מה לה עם הכנעניים.

תשובה לשאלה שניה

ומה שאמר **לא תצא כצאת העבדים**, אין הכוונה שלא תצא בשש או ביובל כעבדים, כי בזה שניהם שווים העבד והאמה העבריה. אבל פירושו שאין בה דיני היציאה שזכר בעבד. כי הנה העבד אמר **אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו**. ולא נאמר כן באמה, שאם הייתה נשואה לאיש, יהיו מזונות בעלה מוטלים על האדון, ויצא עמה. אין הדבר כן. כי אם היא נשואה לא יוכל אביה למוכרה.

גם כן בעבד כתיב שיוכל אדוניו לתת לו אשה כנענית להוליד ממנה בנים. ולא נאמר כן באמה שיוכל האדון לתיתה לעבד כנעני להוציא ממנה בנים. כי הוא לא יוכל ליעדה אלא לעצמו או לבנו.

ומפני החילופים האלה, אמר **לא תצא כצאת העבדים**, רוצה לומר בעניין האישות שזכר בהם. וכבר בא בקבלה האמיתית שהשגיחה התורה מאוד על האמה העבריה, שאפילו בקטנותה בהיותה תחת אביה לעשות בה כרצונו, הנה לא יוכל למוכרה ממכרת עבד, ולא למכרה לנכרי, ולא לקרובים אשר אי אפשר שיהיה לה בהם צד יעוד. ושאינן למוכרה שתי פעמים. והיה זה לפי שלא התירה התורה שימכור אדם את בתו, אלא במקום שסבור שהקונה אותה ייעדנה לעצמו, ויקחנה לאשה לו או לבנו. כי על הרוב לא יקנה אדם נערה קטנה לעבוד עבודה, כי היא לא תוכל לעבוד לחולשת שכלה ואיבריה. אלא שיישאנה ליופיה או לטוב מעשיה, כדי ליעדה לו או לבנו, ונתן כספו על זה.

כי כן היה דרכם לתת בעד הבתולות מוהר ומתן, ועל מנת כך מכרה אביה. לא בעבור שגנבה, ולא לאכול ולשתות הוא את כספה.

אמנם כבר אפשר שאחרי שלקחה הקונה לא ישרה בעיניו, וימצאנה רעה בתכונותיה, ולכן לא ירצה ליעדה לעצמו. וכאשר היה זה, ציוה שיפדה אותה בכסף. רוצה לומר, שיתן לה מקום שתצא מביתו, וייקח את הכסף אשר הוציא בעדה, ואף הוא יסייע בפדיונה. וזה הוא אומרו **והפדה**.

והרמב"ן פירש **והפדה** על האב, שיפדה אותה כשיראה שהאדון לא יעדה לו ולא לבנו. אבל לא יהיה רשות ביד הקונה אותה, ולא לאביה, למוכרה לעם אחר, כיון שבגד בה האדון ולא ייעדה לעצמו כאשר חשב מתחילה.

השאלה השלישית

באומרו **לעם נכרי לא ימשול למכרה**. כי היה לו לומר **לאיש נכרי**, לא לעם נכרי.

תשובה לשאלה שלישית

ובאומרו לעם נכרי, אפשר לפרשו על כל בן ישראל, כי הוא ייחשב לה כאלו הוא עם נכרי. כי כיון שזה שילחה מביתו, כל איש אחר יהיה בעיניה כעם נכרי. או שאמר זה להודיע שעם היות ברשות הקונה עבד עברי, לתת לו אשה כנענית להוליד ממנה בנים, שאין כן הדבר בקונה אמה עבריה. שלא יוכל לתיתה לאיש כנעני לשכב עמה. כי הנה לעם נכרי אשר לא מבני ישראל הוא לא יוכל למכרה.

וימשך מזה, שאם ירצה למוכרה לאחד מישראל, ימכור על התנאי שתצא בשש מן העת שמכרה האב. ואמר בבגדו בה, על האדון, שלא ישרה בעיניו לשאתה כמו שהבטיחה בו, ונקראת בגידה המרמה שיעשה האדם למי שיבטח באמונתו.

ואפשר לפרש בבגדו בה על האב, שלא יוכלו למכרה פעם שנית, בבגדו בה שמכר בתו למי שלא נשא אותה.

ואם לבנו של הקונה יעדנה, כמשפט הבנות יעשה לה. רוצה לומר שלא יחשוב ליפחות מכתובתה, כי הנה לא יגרע משפטה כמוהר הבתולות אשר ישיאו אותן אבותיהן, ולא יפחות בה מזה להיותה אמה.

והנכון שאמר **כמשפט הבנות**, שיעשה הקונה לה כבוד ומוהר כאשר יעשה האיש לבנותיו בעת נישואיהן.

ואם אחרת ייקח לו, רוצה לומר הקונה הנזכר או בנו, אם לבנו יעדנה. ציוה שהיא אף על פי שהייתה אמה, לא תפחת ענינה בעיניו יותר מן האשה האחרת שייקח עליה, כי הנה שארה שהיא המזון להעמיד שאר בשרה, וכסותה המלבושים הצריכים אליה, ועונתה, שהיא עונת תשמיש המטה - לא יגרע.

וחד"ל אמרו (כתובות מ"ז)

שארה - זו קירוב בשר כאיש עם אשתו, וכסותה - המלבושים, ועונתה - הזיווג.

כי המזון הוא מתקנת **חד"ל**, ואינו מן התורה. ואם שלוש אלה לא יעשה לה, רוצה לומר שלא יעדה לעצמו, ולא לבנו, ולא הפדה - הנה אז ויצאה חנם בשביעית, אם הייתה עדיין קטנה. או תצא באין כסף קודם השביעית, וזה יהיה אם הביאה סימנים: שדים נכונו ושערה צמח. כי אז תצא מרשות אב והאדון. זה הוא הפירוש המקובל בפסוקים האלה, והוא האמיתי.

אמנם כפי סגנון הפסוקים אפשר לפרש ואם שלוש אלה לא יעשה לה, שהם השלושה שזכר בסמוך: **שארה כסותה ועונתה לא יגרע**. שאם יגרע מזה, ולא ייתן לה את חוקה, אז תצא הנערה קודם השש בכל זמן שיהיה חנם מבלי פדיון, וזה הוא אין כסף.

הנה התבאר שמשפט האמה העבריה נכלל בלא תרצח, גם כן כמשפט העבד העברי. וכמה מהחמלה מהשם יתברך היה על בנות ישראל במשפט הזה, שאף בעבדותן יטו אליהן החסד והרחמים, ושדבר מזה לא היה במצוות בני נח ולא בתקנות העמים.

והותרה השאלה השלישית.

שמות כא, יב-יד: דיני רוצח לסוגיו

יב מִכָּה אִישׁ נִמְת מוֹת יוֹמָת:

יג וְאִשׁוֹר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אָנָּה לְיָדוֹ וְשִׁמְתִי לְךָ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוּס שָׂמָּה:

יד וְכִי-יָזַד אִישׁ עַל-רֵעֵהוּ לְהַרְגוֹ בְּעָרְמָה מֵעַם מִזְבְּחֵי תִשְׁקֹנוּ לְמוֹת:

ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות

השאלה הראשונה

למה תלה הכתוב רציחת הנפש ושפיכות הדמים בהכאה: **ומכה איש ומת**. והיה לו לומר שופך דם האדם, או כל הורג נפש מות יומת. ומה צורך בזיכרון הכאה.

תשובה לשאלה הראשונה

הכתוב יבאר בזה משפט אחר ברוצח, והוא ההורג נפש. ואומר מכה איש, לכלול בזה מי שראוי להיות מכה ובר עונשין, ומי הוא המוכה שעליו יתחייב המכה מיתה, ומה היא ההכאה.

ואמר **מכה איש**, בלשון שנוכל לפרשו על המוכה. והוא שיהיה המוכה איש או אשה, קטן או גדול. שהרי כתיב **ואיש כי יכה כל נפש אדם**. וגם נלמד, מזה מי הוא המכה שיתחייב על שהכה, והוא שיהיה הרוצח איש גדול בר עונשין מבן י"ג שנה ויום אחד ומעלה, לא קטון. ולמדנו גם כן בעניין ההתראה, שתהיה מכה ראויה להביא המות אחריה. ולזה לא אמר שופך דם האדם, או כל הורג נפש, כדי שלא נחשוב שלא יתחייב מות הרוצח אלא אם הרגו מיד כשהכהו, אך אם יום או יומיים יעמוד המוכה, שלא יתחייב המכה מיתה. לכך נאמר **מכה איש ומת**, רוצה לומר מכה רבה, שמת מההכאה ההיא, מות יומת, רוצה לומר שהרוצח יומת בחנק, והיא המיתה האמורה סתם בתורה.

השאלה השנייה

באומרו **ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו**, כי אולי לא צדה, והאלהים לא אנה לידו, אבל מרשעת המכה הרוצח המיתו. ומה יהיה דינו? האם יגלה כשוגג, או יומת כמזיד.

תשובה לשאלה השנייה

והמאמר הזה **מכה איש ומת**, יובן באמת אם כיון להכותו ולהמיתו. ולכן הוצרך לבאר **ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו**, כלומר: שאם לא הכהו בכוונה וברצון, כי אם במקרה, לא יומת כי אין אדם נענש על השוגג. ולכן הקדוש ברוך הוא ישים לו מקום אשר ינוס שמה, והם ערי המקלט שהיה עתיד לצוות לישראל לנוס שמה כל רוצח בשגגה, כדי שגואל דם האיש הנרצח, בראותו את הרוצח לא יחם לבבו ולא ירדוף אחריו.

ואין ספק שהם שתי קצוות שאין ביניהם אמצעי: ההורג בדעת ובכוונה, או ההורג שלא בדעת. כי הם חיוב ושלילה. ולכך אמר ואשר לא צדה, כלומר מות יומת הרוצח, חוץ מאשר לא צדה. ובדרך מקרה בא זה לידו.

וכמו שכתוב: **ונשל הברזל**.

אמנם יחסו אל האלהים, באומרו והאלהים אנה לידו. להגיד, שהדברים אשר בכאן, עם

היות מהם במקרה ובהזדמן בערכנו, הנה הם מושגחים מלמעלה. וכמו שאמרו **חז"ל** (חולין ז') אין אדם נוקף אצבעו מלמטה, אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה. וכמו שאמרו חז"ל משני אנשים, שכל אחד מהם הרג את הנפש, זה בשוגג וזה במזיד. כי הנה בערך המכה הייתה ההכאה ההיא בשוגג ומקרה, עם היות שהכל מלמעלה. ולכך אין ראוי שיהרג הרוצח בשגגה, אבל שיהיה גולה אל עיר מקלטו. **וחז"ל** אמרו שבמדבר מחנה לווייה היה קולטת, והוא מקום עבודת הלויים. ולמדו זה ממה שנאמר במזיד **מעם מזבחי תיקחנו למות**, מכלל שמקום המזבח קולט לשוגג.

השאלה השלישית

באמרו **וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה**. מה הוא זה שאמר בערמה, האם הוא הפך השוגג שזכר, וענינו שזדה להרגו מדעתו ורצונו; או הוא שהרגו בערמה ומרד בבטחו בו. **וכמו שפירשוהו חכמי האומות**, ויאמרו שההורג ברצונו ונס אל בית השם, לא ייקחוהו משם. אבל אם הרג בערמה ומרמה, בהיותו בשלום עמו ובבטחו בו, אז מעם המזבח יקח למות.

תשובה לשאלה השלישית

אמנם אמר **וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה**, לעשות חלוקה אחרת. והיא, מהגורם מות לחברו בערמה ובמרמה, אף על פי שלא יכהו בידו. כי זה לרשעתו ועורמתו להרוג את הנפש, לא יקלוט אותו שום מקום. ואפילו שיהיה כהן ועומד על המזבח לעבוד עבודה, שהוא מקום היותר מיוחד לכפר, מאותו מקום קדוש תיקחנו למות בבית דין. וזה היה ענין יואב בן צרויה, שחשב למלט את נפשו בהיאחזו בקרנות המזבח, ושלא יקחוהו משם. ושלמה המלך צוה את בניהו, שאם לא ירצה לצאת, יהרגוהו שמה כי לא אמרה תורה מעם מזבחי תיקחנו למות להורות שאין לבית דין רשות להורגו שם, אלא על דרך הגוזמא נאמר, שלא יהיה לרוצח מנוס אפילו על המזבח.

והנה עם היות המצווה הזאת בכלל לא תרצח, כוללת לכל אדם, הנה יראה קדושת האלהית אשר בה מפניה.

ראשונה במה שחייב גלות לרוצח בשגגה, וגם זה לתכלית ההטבה והחמלה, כדי שגואל הדם לא ירדוף אחריו, ואולי ימשך ממנו נזק הרבה.

שנית שקצת האומות לא יוציאו ממזבחותיהם את הרוצח לא בשגגה ולא במזיד, אלא בלבד אותו שהרגו בערמה, שהיה אצלם המרד שיעשה האדם לאוהבו הבוטח בו. אבל התורה האלהית גזרה כי כל הורג נפש בדעת וברצון, אין המזבח קולט אותו, ולא יהיה בית ה' מערת פריצים להשגב שם כל פועלי און.

והותרו בזה שלושת השאלות ששאלתי.

שמות כא, טו-יז: מכה אב, גונב איש

טו ומכה אביו ואמו מות יומת:

טז וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת:

יז ומקלל אביו ואמו מות יומת:

ויש בפסוקים האלה גם כן שלוש שאלות.

השאלה הראשונה

למה הביא כאן עונש מכה אביו ואמו בתוך עונשי כל הורג נפש וכל נוגע בחלל.

תשובה לשאלה הראשונה

ואומר בתשובתם שעתה יתן הכתוב משפט אשר נכלל גם כן בלא תרצח, והוא במה שיקרה לאדם עם אביו ואמו שילדוהו, וזה בשלושה אופנים מהרשע והפשע שאפשר שיעשה כנגדם.

הראשון אם יעשה בהם פצע וחבורה. וזה יובן בהכאה שיצא ממנה דם, אף על פי שלא תהיה מכת מות, רק שפצע בהם בכוונה ודעת בעת כעסו, שאז מות יומת המכה בחנק. ואפילו שאביו ואמו ימחלו לו, וירצו הם לחמול עליו, אין מוחלים לו, כי מות ימות עכ"פ. יהיה זה בכלל לא תרצח, לפי שהרציחה תאמר גם כן על ההכאה כמו שזכרתי למעלה.

השאלה השנייה

למה הכניס מצוות **וגונב איש ומכרו** בין מכה אביו ואמו ובין מקלל אביו ואמו.

השאלה השלישית

מה עניין אומרו **וגונב איש ומכרו ונמצא בידו** כי אם מכרו כבר לא נמצא בידו. ואם נמצא בידו איך יאמר שמכרו, כי הם שני מאמרים סותרים זה את זה.

תשובה לשאלה השנייה והשלישית

והפשע השני שאפשר שיעשה הבן סורר ומורה לאביו ולאמו, הוא בגונבו אחד מבניו הקטנים כדי למכרו, כאשר עשו בני יעקב שגנבו את יוסף אחיהם ומכרו אותו לישמעאלים. ועל זה נאמר כאן **וגונב איש ומכרו**, כי עם היות ההזרה הזאת כוללת לכל אדם שיגנוב נפש מבני ישראל, הנה קשרו הכתוב בזה המקום ללמוד ממנו הפשע ההוא הנעשה לאב ולאם הזקנים, שהוא גם כן כנגד דיבור כבד את אביך ואת אמך, והוא גם כן כנגד לא תרצח. כי גניבת הבן הקטן לזקנים, שנפשם קשורה בנפשו, קשה מרציחתם.

והנה אמרו ומכרו ונמצא בידו, לפי שהווי"ם בלאוים האלה הם במקום **או** המחלקת. כי כמו שפירוש ומכה אביו ואמו, הוא אביו או אמו, כן פירוש ומכרו ונמצא בידו, **או** מכרו **או** נמצא בידו. רוצה לומר שהיה מחביאו אל הכלים כדי למכרו. כי באיזה אופן שיהיה שגנבו כדי למכרו, מות יומת הגנב, כי גם הוא רוצח לנפש אשר גנב.

והלאו הזה כולל איש ואשה קטן או גדול, כמו שאמרו **ואיש כי יגנוב נפש אדם מאחיו**. ואף על פי שלא הזיקו כלל בגופו או בכבודו, ורוצה לשלם כופרו. או אפילו יהיו חפצים גואלי הגנוב שלא להענישו, אין ראוי להניחו, מפני תיקונו של עולם. ולכן נכנסה המצווה הזאת בין מכה אביו ואמו ובין ומקלל אביו ואמו.

והפשע השלישי שאפשר שיעשה הרשע לאביו ולאמו, הוא עדיין בדבר יותר קל מכל זה, והוא בדברים שאין בהם מעשה: שיקללם. וראוי שתדע, שעם היות שנאמר כאן במקלל אביו ואמו **מות יומת**, הנה למדנו ממקום אחר שמיתתו בסקילה, שנאמר איש איש כי יקלל וגו' אביו ואמו קלל - דמיו בו. ובכל מקום שנאמר דמיו בו, או דמיהם בם, הוא בסקילה. שכן אומרים לכל אחד מהנסקלים, **דמך בראשך**, מפני שיד כל העם בו להמיתו. ושאר המיתות אינם על ידי כל העם, אלא ע"י שלוחי בית דין בלבד.

ואמנם למה היה המקלל בסקילה והמכה בחנק, הוא לפי שהמכה יעשה פשעו בסתר, כי יבוש ויכלם מהכות את אביו ואמו בפרהסיה בפני הכל. אמנם המקלל, בכעסו ירים את קולו ויפרסם רעת קללתו. גם שהמקלל יקלל בשם הנכבד, וכיון שהעלה על שפתיו השם הקדוש לרעה ולביזיון, ראוי שיומת בסקילה.

ומפני היות כל זה נגד דיבור כבד את אביך ואת אמך, שהיא מהלוח האחד שבין אדם למקום, לכן השווה בן המקלל אביו ואמו למקלל את השם, ששלושתם, הקדוש ב"ה ואביו ואמו היו משותפים ביצירתו.

הנה התבאר שכל המצוות האלה, עם היותן בצד מה נכללות בדיבור כבד, נכללו בדיבור לא תרצח גם כן. ונודע מעניינם היותם משפטים אלוהיים, כי במשפטי האומות הגונב נפשות ועדיין לא נמכרו, ונמצאו בידו, אין לו משפט מות. והמקלל אביו ואמו, בהיותם דברים שאין בהם מעשה, אינו חייב מיתה. אבל משפטי ה' אמת צדקו יחדיו, ונתן לכל דבר חוקו.

ובזה הותרו השלש שאלות.

שמות כא, יח-לב: מריבות, פגיעה והריגה

ואומר, שאחרי שנתן משפטו ברוצח שאינו הורג נפש, אבל הוא מכה או מקלל אביו או אמו, וגונב נפש מאחיו, ורוצה לתת גם כן משפטו בשאר הרציחות שיעשה האדם, אם בהכאה לדמים מבלי שיהרגם, מה התשלומים שישלם עליהם.

ואם בהריגה, לא לאחיו אלא לנכרים, העבד והאמה הכנענים המוכים, האם יהיו נדונים כבני ישראל, או לא ייענשו עליהם כלל, להיותם מקנת כספו.

שלוש קבוצות נזקים ב'לא תרצח'

הנה באר הכתוב שיש בזה שלוש חלוקות נבדלות זו מזו, כפי הנושאים אותם, וכולם נכללות בלא תרצח בין שתהיה הריגה או הכאה כמו שזכרתי.

חלוקה ראשונה: פגיעה בבן ישראל

יח נכי-יריבו אנשים ונהקה-איש את-רעהו באבן או באגרף ולא ימות ונפל למשכב:
יט אם-ינקים ויהתהלך בחוץ על-משענתו ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ירפא:

השאלה הראשונה

באומרו אם יקום ויתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה. האם יחשוב שאם לא מת המוכה, ימות המכה? אף כי חזר לומר רק שבתו יתן ורפא ירפא, ואם כן לא נקה המכה מכל עונשים.

תשובה לשאלה הראשונה

והייתה החלוקה הראשונה מהן, וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו, כלומר בן ישראל כמוהו, כי לענין הדת והיותם בעלי ברית אחד קראם אחים ורעים ועמיתים. ואמר באבן או באגרף, רוצה לומר מכה שראוי להמית בה, כי באגרף הוא הארץ הקשה כאבן. והוא מלשון (יואל א') עבשו פרודות תחת מגרפותיהם.

ויש מפרשים שהוא מקבת עץ.

ואחרים פירשו שהוא ארכובת הזרוע. והענין, שהייתה ההכאה גדולה שיוכל המוכה למות ממנה. אמנם המוכה הוא לא ימות, ונפל למשכב שעומד בספק מיתה. למדך תורה שכאשר יהיה על משענתו שנשען עליו, כיון שראוהו עדים מתהלך בחוץ כמשפט החולים שנתרפאו מחוליים, וניקה המכה. רוצה לומר ממיתת בית דין. והענין שהתירו המכה מן המאסר.

ומאמרו ונקה המכה, למדנו שאף על פי שישב אחר כך למשכב וימות, לא יומת המכה, כי נקה ינקו מהמות, מפני שכיון שקם ממשכבו והלך לחוץ, כבר היה נרפא. ומורה שהמות שנתחדש עליו היה בהנהגתו הרעה, ולא מפני המכה, כיון שכבר נתרפא ממנה, וקם מחוליו. אבל שאיוולת אדם תסלף דרכו, ולכן לא יישאר על המכה, כי אם לשלם שבתו. רוצה לומר, הימים שבסיבת ההכאה שבת ממלאכתו, ושכר הרופא אשר רפאו. וזהו שאומרו ורפא ירפא.

ולמדנו מכאן, שאם הכהו המכה בידו מבלי אבן, ולא כלי אחר, אף על פי שיכאיבהו עד

שימות מאותו צער, שהמכה פטור ממייתה ומתשלומים, כי לא חייבתו התורה אלא כאשר הכהו מכה שראוי למות ממנה. ומה שנפל למשכב, מקרה הוא קרה לו, ואין עליו אלא דמי בוש.

ואפשר לפרש ורפא ירפא, שבעל כורחו של המוכה או של המכה יתפא. הרי שהוא אומר שיתנו לו שכר הרופא, ושהוא ירפא עצמו מבלי רופא, או על ידי רופא פחות, אין שומעים לו, אבל רפוא ירפא כפי מה שהוא צריך.

וכן אם המוכה יאמר איני חפץ שיגע בי רופא, יוכל המכה לטעון אני רוצה להשכיר רופא לרפאו כדי שלא ימות, ואהרג אני עליו. או עד שהרופא יעיד שזה בטוח ולא ימות ממכתי, שעל כל זה נאמר ורפא ירפא. ומלבד השבת והרפוי שנזכרו כאן בתשלומים האלו, עוד קיבלו חכמינו זיכרוןם לברכה, שחייב לשלם על המכה שלושה דברים אחרים, צער ונזק ובוש כפי כבודו וכבוד משפחתו.

חלוקה שניה: פגיעה בעבד כנעני

כִּי-יִגַּח אִישׁ אֶת-עַבְדּוֹ או אֶת-אִמּוֹ בַּשַּׁבָּת וּמַת תַּחַת יָדוֹ נֶקֶם וְנֶקֶם:
כֹּא אֲךְ אִם-יוֹם או יוֹמִים יַעֲמֵד לֹא יֶקֶם כִּי כֶסֶף הוּא:

השאלה השניה

המכה את עבדו או את אמתו ומת תחת ידו למה זה נקום ינקם? ולמה לא נאמר כספו הוא. ואם אינה טענה, למה אם יום או יומיים יעמוד לא יקום כי כספו הוא.

תשובה לשאלה השניה

והחלוקה השנית בעניין ההכאות היא, כי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבת והמשפט הזה הוא בלבד בעבד הכנעני ובשפחה הכנענית, לא בעברי ובעבריה כי הם כיתר בני ישראל לכל הדברים. אבל בכנעניים חששה התורה שאם מת העבד או האמה תחת ידו מתוקף אכזריותו של האדון, שגם בראותו נפשו יוצאת לא הניחו, אך הוסיף מכה על מכתו באופן שהרגו בידי, וכן לא יעשה בישראל, להרגיל אדם עצמו במידת האכזריות כזאת. ולכן ראתה התורה להענישו, לא מפני העבד והאמה כי כספו הם. אבל מפני אכזריותו ורוע מידותיו ציוה שנקום ינקם העבד והאמה. כי ירדה תורה לסוף עניינו, כאשר עשה בזולל וסובא שציותה להמיתו, ולכך ציותה על זה האכזרי שיהרג בסיוף, כמו אנשי עיר הנידחת שהיא המיתה הקלה שבמיתות בית דין, כמו שלמדו מחרב נוקמת נקם ברית.

אך אם לא ימות תחת ידו, ויתקיים יום שלם שהוא כ"ד שעות, או יומיים מעת לעת יעמוד, ויתקיים בו הרוח החיוני, אף על פי שימות אח"כ מהמכה ההיא, הנה אז לא ייקום העבד, כי לא נחוש למיתתו כי כספו הוא, אבל נחוש על האכזריות ורוע בן ישראל. ולכך, כיון שלא הייתה ההכאה בכל כך אכזריות, אחר שלא מת תחת ידו, אין ראוי שיומת

עליו, כי הוא לא הפליג באכזריות, אבל שבר כליו בכעס ולא חשב לעשות רעה הרבה.

והרמב"ן כתב שעל דרך הפשט, אך אם יום או יומיים יעמוד, הוא שיקום העבד ויעמוד על רגליו, כי אז יחשב שלא מת מחמת המכה ההיא אלא מדבר אחר שנתחדש בו.

ועתה תדע שהעבדים האלה שזכרה תורה, אינם מהשבעה עממים שנצטוונו בהם לא תחיה כל נשמה, רק הם מבני ישמעאל ומבני קטורה ובני אדום ופלשת ובני לוט, והם מבני התושבים הגרים אתנו, על מנת שיקבלו ז' מצוות בני נח. הנה התבאר שגם המצווה הזאת נכללה בדיבור לא תרצח, ושהיא מהמשפטים האלהיים, לפי שחשב להשלים את בני ישראל בשלמות המידות ולהרחיק מהם האכזריות המופלגת. **והותרו בזה שתי השאלות הראשון והב'.**

חלוקה שלישית: מריבות והכאות

כב וכי-ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש
כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים :
כג ואם-אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש:
כד עין תחת עין שון תחת שון יד תחת יד רגל תחת רגל:
כה כונה תחת כונה פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה:

השאלה השלישית

כשנגפו אשה הרה ויצאו ילדיה, למה על הילדים שיצאו לא ייענש. ועל האישה בהיות לה אסון, ייענש נפש תחת נפש. והנה דין הקטן כדין הגדול לעניין החיים והמות.

תשובה לשאלה השלישית

והחלוקה השלישי בהכאות, היא אמרו **וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה**. רוצה לומר שהמריבה הייתה בין אנשים, ובאו נשים להפריד ביניהם. ואחד מהם בהיותו מתכוון לנגוף ולהכות את בעל ריבו, ובמקרה ובלא כוונה נגף אשה הרה ויצאו ילדיה, או ילד אחד שהפילה, ולא היה אסון לאשה.

הנה בעניין הזה, להיותו נכלל בלאו לא תרצח, ענוש ייענש הנוגף את האישה, רוצה לומר בממון, כאשר ישית עליו בעל האישה על דמי הולדות. ואם לא יתפשרו שניהם, ונתן בפללים. רוצה לומר שהדיינים והשופטים ישפטו ביניהם כפי שיקול דעתם, כמה הייתה שווה האישה להימכר בשפחה בהיותה הרה, יותר ממה שתשווה עתה שהפילה. והנה לא אמר ככל אשר תשית עליו האישה, לפי שהכל תלוי בבעל, כי אין לה חלק זכות בהם.

ואם אסון יהיה, שתמות האישה מאותה ההפלה, ונתת נפש תחת נפש. ולשון נתינה לא

יורה על הריגת הנפש, אלא על נתינת כופר, כי אין דינו של רוצח זה כדין רוצח של מזיד, כיון שלא נתכוון לנגוף בה, ולא להורגה. וגם לא ינקה כמו הרוצח בשגגה, יען בזה רצה להכות את בעל ריבו. ולפי שאולי לא תמות האישה, אבל ימשך לה נגף אחר מחולי או חסרון אבר, לכך אמר עין תחת עין וגו'. וכולם הם כופר ממון, הנחשבים כאלו הם עבדים, ואף שיהיו בני מלכים.

הנה התבאר שגם המצווה הזאת נכללה בדיבור לא תרצח. וכמה מהחמלה והחכמה בעונשיה, מה שלא נמצא בנימוסי קצת האומות, כי הם יענישו הגורם הפלת האישה בין בדעת בין שלא בדעת, כעונש ההורג נפש.

והתורה האלהית ראתה שהילדים שעדיין לא נולדו, אין ראוי שיהיה משפטם כאיש הגדול, ושמה שלא נעשה בכוונה, אין ראוי שייענש כמו הנעשה במזיד. ואמנם משפט עין תחת עין כבר בא בקבלה שאינו כמשמעו, דאם לא כן, אלא שיסמא לאדם את עינו בעבור מה שהשחית עין חברו, יתחייב פעמים רבות שיהיה עין ונפש תחת עין. כי כבר יקרה שאם ינקרו בבית דין עין אדם, או יכרתו ידו במשפט, ימות, ויהיה אם כן נענש עין ונפש תחת עין בלבד.

וכמו שטען **הגאון וזכרו בעל ספר הכוזר** כנגד הקראים המטפשים בזה.

וכבר זכר הרמב"ן על זה גם כן טענה אחרת הכרחית, והיא שאם היה עין תחת עין הכל כמשמעו, למה אם כן נאמר למעלה רק שבתו יתן ורפא ירפא? כי אם יעשו לו בפועל דומה למה שעשה, הנה לא ישלם עוד שבת ורפוי, כי יתחייב שגם כן יפרעוהו לו וילך הדבר בסיבוב [המכה ידרוש גם הוא תשלומי ריפוי, והכסף ששילם יחזור אליו בסיבוב].

ואני אטען על זה גם כן טענות אחרות אחר זה, במקום אחר.

והותרה אם כן השאלה השלישית.

מכה עין של עבד כנעני

כו נְכִי-יִכָּה אִישׁ אֶת-עֵינָיו עֲבָדוֹ או-אֶת-עֵינָיו אָמְתוֹ וְשִׁחְתָּהּ לַחֲפָשִׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת עֵינָיו
כו וְאִם-שָׁן עֲבָדוֹ או-שָׁן אָמְתוֹ יִפִּיל לַחֲפָשִׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת שָׁנוֹ:

אחר זה זכר מצווה אחרת, נכללת בלא תרצח, והיא אמרו **וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו**. והמצווה הזאת אינה בעבד העברי או באמה העבריה, כי אם האדם יכה את עינם ואת שינם, ישלם להם צער ונזק ובושת ורפוי.

אבל המצווה הזאת היא בעניין העבד והאמה הכנענית, שכאשר האדון שלהם ישלח רסן כעסו, וירגיל עצמו באכזריות, ולא יחוש על עבדיו שהם ממונו וכספו, יהיה ראוי שיצאו מתחת ידו העבדים והשפחות ההם, ולא יעבדוהו עוד. ולכן אף על פי שהם כספו, לחופשי ישלחם תחת עינם ותחת שינם, ולא יעבדו אותו עוד.

וכבר קבלו **חז"ל** שעשרים וארבעה ראשי אברים הם שיוצא בהם העבד והאמה מתחת רשות האדון, אם חיסר אחד מהם. והם: ראשי אצבעות ידים ורגלים, וראשי אוזניים וראש החוטם וראש הגויה. והם קצוצי פִּיאה שנראה האדם מגונה בעבורם. והתורה זכרה שן ועין, והוא הדין לשאר.

הנה התבאר שגם המצווה הזאת נכללה בדיבור לא תרצח, ויש בה מהחכמה והחמלה האלהית. מה שלא יעלם כי בדיני קצת האומות אין מענישים את האדון על דבר מזה בעבדיו, באומרם כספו הוא.

אבל הצור תמים פעלו, צדיק וישר הוא, ונתן לכל אדם חוקו, כעבד כאדון כשפחה כגברתה. ובעבור שכבר יהיה האדם רוצח, אף שלא יהרוג בידיו, כשהוא גורם הרציחה שתבוא על ידי אחר, לכן באה אחר זה מצוות **וכי יגח שור את איש או את אשה ומת**, וציוה שהשור שבאה אותה התקלה על ידו, יסקל.

[נזקי שור]

כח נְכִי-יִגַח שׁוֹר אֶת-אִישׁ או אֶת-אִשָּׁה נִמְת
סְקוּל יִסְקַל הַשׁוֹר וְלֹא יֵאָכַל אֶת-בְּשָׂרוֹ וּבַעַל הַשׁוֹר נָקִי:
כֹּט וְאִם שׁוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַל שְׁלֹשִׁים וְהוּעַד בְּבַעְלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ
וְהַמִּית אִישׁ או אִשָּׁה הַשׁוֹר יִסְקַל וְגַם-בְּעַלָיו יוֹמֵת:
ל אִם-כֹּפֵר יוֹשֵׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִיָן נִפְשׁוֹ כָּכֹל אֲשֶׁר-יוֹשֵׁת עָלָיו:
לֹא או-בֵּן יִגַּח או-בֵּת יִגַּח כַּמִּשְׁפָּט הַזֶּה יַעֲשֶׂה לוֹ:
לִב אִם-עֶבֶד יִגַּח הַשׁוֹר או אִמָּה כֶּסֶף שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים יִתֵּן לְאֹדְוָיו וְהַשׁוֹר יִסְקַל:

ואמרו ולא יאכל את בשרו, יראה מיותר, כי בידוע שאם יסקל לא יאכלו את בשרו. אבל בא הכתוב להודיע שיהיה השור אסור בהנאה, כי עם היות השור בלתי מדבר ולא בר עונשין, הנה יסקל לא בדרך עונש לשור, אלא כדי שלא יאמרו רואים זה השור שהרג את איש פלוני, ולא תיזכר הרעה ההיא עוד.

אמנם בעל השור יהיה נקי מכל עונש, לפי שהוא לא גרם המיתה ההיא. אמנם אם שור נגח הוא מתמול שלשום, רוצה לומר כבר נגח שלש פעמים אחרות, והועד בבעליו, רוצה לומר שהתרו הבעל. ואין צריך שתהיה ההתראה מבני אדם בעדים, כי גם מבלי זה אם השור נגח שלוש פעמים הוא מותרה עליו מפאת המעשה. הנה אז, כיון שהבעל לא שמר את השור, אליו ייוחס הנזק והרצח ההוא. ולכן מלבד שהשור יסקל, הנה בעליו יומת.

וחז"ל דקדקו, מאשר לא נאמר בזה מות יומת, אלא יומת בלבד, ופירשו שמיתתו בידי שמים, ולא בבית דין.

אבל אומרו אם כופר יושת עליו, מורה שמיתתו בבית דין הוא. אבל להיותו גורם בעצלות

שמירתו, ולא הורג בעצם, צייתה ששימו כופר עליו, וייתן פדיון נפשו. כי ראוי הוא שיפדה נפשו מן המות, ויהיו לו תשלומים, בהפך מה שצייתה ברוצח הגמור, ולא תיקחו כופר לנפש רוצח.

ל אִם-כֹּפֵר יוֹשֵׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִיִן נַפְשׁוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר-יוֹשֵׁת עָלָיו:

והרמב"ן כתב, שהמיתה היא בידי שמים והכופר הוא כפרה עליו כעניין הקרבנות. ואם הוא אינו חפץ בו, אין מכריחים אותו לבית דין לחייבו בכך. ואם חייבוהו בית דין אין ממשכנים אותו. ובעבור זה אמר **אם**.

ואמר הכתוב שכמו שזה יובן באיש הגדול או באשה הגדולה שימיתם השור, כן אם בן יגח או בת יגח, רוצה לומר בהיותם קטנים, הדין שווה, כי הנה ברציחות יהיה דין הגדול כדין הקטן וכולם שווים.

והנה הוצרך לבאר זה, להגיד שאין זה כעניין ויצאו ילדיה שזכר למעלה, אבל יהיה הפרש אם הרג השור את איש ישראל או את עבד כנעני. כי בהיותו איש ישראל, הוא כמו שנזכר. אבל אם היה עבד או אמה כנעניים, באלה הגבילה תורה התשלומים, והוא אמרו כסף שלושים שקלים יתן לאדוניו, והשור יסקל. ולא יפרע יותר מזה, שעם היות שאין כל העבדים שווים בערכיהם, הנה הגבילה התורה הערך הזה בכל עבד, בין שיהיה נוקב מרגליות ששוויו הרבה, ובין שיהיה מוכה שחין שאינו שווה כלום, יהיה זה כדי לתת הפרש בין נפש אחד מישראל ונפש העבד. כי אם היה האדון נפרע כפי שווי העבד, כבר יקרה שיהיה ערכו שווה עם נפש אחד מישראל או יותר ממנו, והוא בלתי ראוי.

וכבר אמרו חז"ל שהדין הזה שזכרה תורה בשור, הוא עצמו אם נשתגע עבדו של איש והזיק, שהאדון מחויב בדעתו, שהוא משוגע מוחזק בשלושה שיגעונות שעשה, לתופסו או לשומרו כמו שזכר בשור.

אמנם אם הבעל שמר את השור, ונפתחה הדלת או נקרע החבל, ויצא השור והזיק, וכן העניין בעבד המשוגע, הבעל פטור לפי שכבר עשה בשמירתו כל יכולתו. ושלושים שקלים הם חמש עשרה אונקיות של כסף.

הנה התבאר שגם זה המשפט הוא מכלל לא תרצח, ושיש בו מיושר המשפט ודקותו, מה שלא נמצא בחוקות העמים ובנימוסי דתותיהם.

שמות כא, לג – כב, יד: נזקים וגנבות

ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות

[מצוות הקשורות בגניבה והפסד ממון]

ואומר בפירוש הפסוקים והתר השאלות

שאחרי שזכר עשרת המצוות הנכללות בדיבור לא תרצח, בא הנה הכתוב לבאר המצוות שהיו נכללות בדיבור לא תגנוב, בהפסידו ממון חברו שלא ברצונו. וסמך לאו לא תגנוב ללאו לא תרצח, עם שאינם כן בסדר הדברות, לפי שיש מצוות משותפות לשני הדיבורים ההמה, רוצה לומר ללא תרצח וללא תגנוב יחד, כמו שאבאר בענייניהן. והם המצוות אשר יזכור עד כי יפתה איש בתולה.

כי הנה נזכרו כאן בסדר ארבע אבות נזיקין: השור והבור והמבעה וההבער, ואחריהם דיני ארבעה שומרים: שומר חנם ושומר שכר והשואל והשוכר, שהם הרגילים להיות תמיד אצל בני אדם בעסקיהם.

אבל ראוי לדעת בזה שתי הודעות

הראשון, שאין הדינים האלה מיוחדים בנושאים ההם שזכרה התורה, אלא בהם או בדומה להם. ודיבר הכתוב בהווה, והוא הדין לכל מה שידמה לו. דרך משל, זכר בגנב שור או שה, והוא הדין לחמור ולשאר הבהמות.

והשני, שהתורה זכרה במשפטים האלה הסוגים. אבל יש תחתיהם מינים, שאע"פ שלא נזכרו בכתוב, לבחירת הקיצור, קיבלם משה בסיני, והיא התורה שבעל פה. כאלו תאמר התורה זכרה באבות הנזיקין שור, ובא בקבלה שיש לכל אב תולדות. ובשור, התולדות הם הקרניים שבהם חיים ינגח, והרגל, וכמו שביארו חז"ל. ואחרי ההודעה הכוללת הזאת נבוא אל פירוש המצוות האלה.

השאלה הראשונה

למה אמר הכתוב **ונפל שמה שור או חמור**, ולא אמר ונפל שם אדם. ואמרו **חז"ל** שור ולא אדם חמור ולא כלים.

ולמה יפטר אם נפל שמה אדם או כלים בהיותו סיבת הנזק ההוא.

תשובה לשאלה הראשונה

המצווה הראשונה: כי יפתח איש בור או כי יכרה.

לג נְכִי-יִפְתַּח אִישׁ בּוֹר אוּ כִי-יִכְרֶה אִישׁ בֹּר וְלֹא יִכְסֶנּוּ וְנִפְל-שְׁמָה שׂוֹר אוּ חֲמוֹר:
לד בְּעַל הַבּוֹר יִשְׁלַם כֶּסֶף יָשִׁיב לְבַעְלָיו וְהֵמֶת יִהְיֶה-לוֹ:

רוצה לומר, כאשר האדם ברשות הרבים יפתח בור שהיה כבר פתוח מקודם ונסתם, או כי יכרה, שחפרו מחדש, וישאירו מגולה או פתוח, והוא אומר **ולא יכסנו**. שאם כסה ונתגלה מעצמו, אינו חייב. אבל כשלא יכסנו, הנה בעל הבור, רוצה לומר החופר או כורה אותו, שנעשה בעל הבור לפי שפעל אותו, אף על פי שהוא ברשות הרבים, ישלם הנזק הזה מהשור או החמור או בעל חיים אחר שנפל שמה. רוצה לומר כדי שוויו, כיון שהוא עשה הנזק הזה בממון חברו, ובאה התקלה על ידו. וככה כל תקלה שיניח האדם ברשות הרבים, כגון קוצים ואבנים וכדומה להם, כסף ישוב לבעליו או שווה כסף.

אבל אם עשה זה האדם ברשותו, אינו חייב. ואמר **והמת יהיה לו**, להגיד שהבעל חיים המת שנפל שמה, יהיה לו **למזיק**, כיון שהוא פרעו ונתן שוויו. וכן כל נזק הבא מכוח האדם לממון חברו, אף על פי שלא יהיה לתועלת המזיק, כיון שהוא מפסיד ממונו של חברו הוא בכלל לא תגנוב, והוא בכלל הזה.

אמנם אמרו **חז"ל** שור ולא אדם חמור ולא כלים, לפי שהאדם יש לו שכל המכין מצעדי גבר, והיה לו לשמור עצמו, והכלים יניעם האדם ויוליכם כרצונו, ולכן אין זה כאדם מכלל לא תגנוב. ומפני זה לא נכתבו במצווה הזאת אלא בעלי חיים בלתי מדברים, לא האדם, והכלים שיוליכם אדם. אבל בדיני האומות ומשפטיהם על האדם מוטל לשמור לשורו וחמורו, ולא החופר את הבור. ומשפטי ה' אמת צדקו יחדיו.

המצווה השנית: [שור נגח]

לה נְכִי-יִגַּף שׂוֹר-אִישׁ אֶת-שׂוֹר רַעְהוּ נִמַּת
וּמְכָרוּ אֶת-הַשׂוֹר הַחַי וְחָצוּ אֶת-כֶּסֶפוֹ וְגַם אֶת-הַמֶּת יִחָצוּן:
לו אוּ נֹדַע כִּי שׂוֹר נִגַּח הוּא מִתְמוּל שְׁלֹשִׁים וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ בְּעַלְיוֹ
שְׁלֹשִׁים יִשְׁלַם שׂוֹר פִּתַּח הַשׂוֹר וְהֵמֶת יִהְיֶה-לוֹ:

בשור של איש שנגח את שור רעהו והמיתו. ועשה הכתוב בזה חלוקה, אם היה שור תם או שור מועד.

ואם היה תם, רוצה לומר שלא ניסה לעשות כן, והוא בו עניין משונה, שלא חשב הבעל שיעשה, עם היות שלא נמשך לו מזה תועלת, כיון שמשורו באה התקלה לממון חברו, לא ינקה, אבל ישלם חצי נזק. שימכרו את השור החי, וייקח כל אחד מהם חצי כספו. וגם יחצו את המת, רוצה לומר כספו ביניהם, ויהיה הנזק לשניהם למזיק ולניזוק, כאלו שניהם פשעו בשווה בשמירת נכסיהם.

ואין ספק שדיברה תורה בהיות שניהם שווים השור המת והשור החי. שאם לא תאמר כן, נמצא לפעמים שהמזיק ירוויח בזה, כי אולי חצי כסף שני השוורים, החי והמת, היה עולה יותר משורו החי. ואם כן למה נאמר ומכרו את השור החי? ללמדך שאם שור שווה סלע, הזיק מאתים זוז, הניזוק אין לו כי אם השור המזיק בלבד, ולא ישלם המותר מן העלייה.

ואין דין זה נוהג אלא בנזק משונה. אבל אם נשך בשינו, או בעט ברגלו, בדבר שדרכו להזיק, חייב עליו נזק שלם כאלו הוא מועד לכך.

ואם היה יודע שהיה שור זה מועד להזיק מתמול שלשום, רוצה לומר שהזיק שלש פעמים, אף על פי שלא התרו בו, היה לו לשמרו. וכיון שלא ישמרנו, שלם ישלם נזק שלם. והוא שור חי טוב כמוהו, תחת השור המת. ואותו המת יהיה לו.

ואמר זה להודיע, שלא יסקל השור כמו שנאמר למעלה בשור שהמית אדם, כי הנה בזה די שהבעל ישלם נזק שלם והמת יהיה לו.

והנה בשני אבות הנזיקין האלה, רוצה לומר הבור והשור, לא חייבה תורה למזיק שום עונש מהכפל או עוד, לפי שעם היות שבאה התקלה על ידו, הנה לא נעשתה מדעתו ורצונו, ולא הגיעה לו ממנה תועלת. אבל בשאר הנזיקין מהגנבה, הכפיל העונש, להיותה נעשים ברצונו ולהרוויח בהם.

המצווה השלישית: [גניבת שור או שה]

לז פי יגנב איש שור או-שה וטבח או מכרו

חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע-צאן תחת השה:

כי יגנוב איש שור או שה וטבח או מכרו. רוצה לומר שגנבו, ומלבד הגנבה מכרו הוא לטבחים שישחטוהו ויפשיטוהו וימכרו את בשרו. או שלא מכרו כאשר גנבו, אבל הוא בעצמו, כדי שלא יכירוהו רואיו מאי זה חותם ועדר הוא, טבחו והפשיטו. הנה אז יהיה עונשו שחמישה בקר ישלם תחת השור וארבעה צאן תחת השה.

השאלה השניה

בגנב, למה היו תשלומי השור חמישה ותשלומי הצאן היו ארבעה בלבד. ואם נמצאו בידו חיים ישלם שנים בלבד. והנה הגונב נפש אדם שווה עונשו אם מכרו או נמצא בידו.

תשובה לשאלה השניה

וחכמינו זיכרונם לברכה בקשו טעם בעונש הזה כפי הגבלתו.

רבן יוחנן בן זכאי אמר שחס הקדוש ב"ה על כבודם של בריות. שור שהולך ברגליו ולא נתבזה בו הגנב לנשאו על כתפו, משלם חמשה. שה שנשאו על כתפו ונתבזה בו בנשיאתו, ישלם ארבעה. ורבי מאיר אמר, כמה כוחה של מלאכה: שור שבטלו ממלאכתו, משלם חמשה. שה שלא בטלו ממלאכה, משלם ארבעה.

והטעמים האלה אינם נותנים טעם לשבח. כי אין כל שור עושה מלאכה, והבקר אינה עושה מלאכה, ולמה תהיה גם כן בהם. ועוד, שהשור או הבקר העושים מלאכה, אדם נוהג בהם, ואי אפשר לגנבם. אבל יגנבו הבטלים מהמלאכה, כי אין איש אתם. גם כי איני רואה טעם להם, ולא רבעה, ולא מספר אחר. ולמה אם כן אם מכרו ישלם ה' וד', ואם נמצא בידו ישלם שנים בלבד?

וכפי מה שכתב **הרב המורה** בפרק מ"א ח"ג, יש בזה טעם אחר. והוא,

שהבקר והצאן מהבהמות הנאכלים רועות ביערים רחוקים ממקומות הישוב. ואם לא ייענש הגנב עונש גדול, יהיה מתאמץ כל היום לגנוב מהם. והיה נענש על השור יותר מעל השה, לפי שהשוורים רועים מפוזרים ביער, ואין רועה אחד יכול לשמור כולם, ומפני זה יוכל לגנבם בקלות, שהאדם הגנב ינהיג את השור הנמצא לפניו אל אשר יחפוץ כרצונו. אבל השה הוא רועה בעדר וקיבוץ, ויוכל רועה אחד לשמור רבים מהם. גם כי אין השה הולך ישר לפני מנהיגו, ובחיקו ישא עלות ינהל. ולכן לא הספיק לגנוב השה להענישו בכפל הדבר שגנב, ולגנוב השור יגדל עונשו יותר מהשה. כי כפי מה שיהיה החטא נקל לעשותו, יצטרך לתת עליו עונש יותר קשה מפני שימנעו ממנו. והעניין שאינו נמצא רק על המעט, יהיה עונשו יותר קל. ומפני זה היה תשלומי גונב צאן ובקר כפל תשלומי שאר המטלטלין, שהם ד' או ה', ובתנאי שהוציאם מתחת ידו במכר או ששחטם. כי גנבתם הוא על הרוב תמיד להיותם בשדות, ואי אפשר לשומרם כמו ששומרים הדברים שבתוך המדינה. ולכן היו תשלומי גניבת הבקר יותר מגנבת הצאן, בעבור שגנבתם יותר קלה ממנו.

והטעם הזה נכון הוא, אבל עדיין תישאר השאלה אם המצא תמצא בידו הגנבה משור עד חמור עד שה, למה ישלם חיים שנים בלבד, מבלי חלוף בין שור לשה, ומה איכפת לעניין העונש אם טבחו או מכרו, או היה עדיין בידו, כי הגנבה כבר נעשתה.

וחכם אחד מתכמי הדור נתן בזה טעם אחר, והוא שעיקר העונש בגנב הוא השווי והיושר שיעשו לו כאשר זמם לעשות. והבא לגנוב את שור רעהו או את שיו, ייקחוהו ממנו, ועוד

יקחו ממה שלו שור אחד או שה אחד, כמו אשר גנב. ובזה הדרך ישלם שנים, רוצה לומר אותו שגנב, ואחד משלו.

אמנם כשלא תמצא בידו הגנבה, וכבר נתייאש הבעל ממנה, לפי שטבחו או מכרו. אז ראוי להרבות בעונשו של גנב כפי המעשים אשר עשה מלבד הגנבה. כי הוא בכל מעשה ומעשה שיפעל, הוא גומר וכופל רשע הגנבה, כאלו עשה עונות הרבה לא אחד בלבד.

כן בענין הגנב שגנב את השור. שהנה נתחייב בתשלומי שנים כמו שזכרתי אם היה עדיין בידו להשיבו לבעליו. אמנם כשקשרו ועקדו לטבח, כבר גנבו שנית, וכאשר הרביצו שלישית, וכששחטו רביעי, כי כל מעשה מאלו הוא פועל רעה ומגונה מעצמו. וכן בענין המכירה, והפשרה, והמסירה לקונה, וקבל המעות ממנו. וכאשר הוכפלו המעשים והעונשים בעבורם, היו התשלומים בשור חמישה, ובשה ארבעה, ובנמצאו בידו היו שניים בלבד.

ומאשר לא אמר הכתוב הזה חמישה שוורים ישלם תחת השור, וארבעה כבשים תחת השה. אלא חמישה בקר ישלם תחת השור, וארבעה צאן תחת השה, יתכן לפרש כפי פשט הכתוב ומלותיו, שתמיד יהיו התשלומים שנים, כי הוא היושר האמיתי כמו שביארתי. אבל מפני שהזכרים בבקר ובצאן שווים בערכם יותר מהנקבות, אמר שאם המצא תמצא בידו הגנבה, ישלם שנים, כי יראו ויכירו כמה היה שווה השור או השה הנגנב, וישלם אחר כמוהו ויהיו שנים. אבל אם טבחו או מכרו, אולי יאמר הגנב שהשור או השה היה פחות ונבזה, ושאין ראוי להרבות בערכו. ומפני זה הגבילה התורה ערך השור או השה שישלם הגנב בעד השור אחד זכר חמישה בקר, כי הוא היה חייב לשלם שני שורים זכרים, שהיו שווים יותר מחמש בקר נקבות. וכן בכבשים, היה לו לשלם שני זכרים, בין שהיו עתודים גדולים או קטנים. לכן ישלם ארבע צאן נקבות, שאינם שוות כשני זכרים. והיה החילוף בתשלומי השה מפני קלות החטא כמו שביאר **הרב המורה**. וזה טעם נכון ומתיישב בעיני.

אבל אם קבלת הקדושים ז"ל היא בחילוף זה, נקבלה בסבר פנים יפות.

א-אם במחירתך תמצא הגנב והקה נמת אין לו דמים:

ב-אם זרחה השמש עליו דמים לו שלם ושלם אם-אין לו ונמכר בגנבתו:

ג-אם המצא תמצא בגידו הגנבה משור עד-חמור עד-שה חיים שנים ושלם:

ואמנם אמרו **אם במחירת ימצא הגנב**, הוא להגיד שיעשו לו כאשר זמם לעשות. כי בהימצאו במחירת כשיוכר מעניינו שבא גם כן על עסקי נפשות, הותר דמו. ולכן אם בעל הבית מצא את הגנב בביתו, והכהו עד שהמיתו, אין לו לבעל הבית דמים, רוצה לומר שלא יענש על הריגתו. כי ירדה תורה לסוף דעתו של כל איש שיש לו שונא, יבוא אל ביתו בלאט להורגו, ואם ימצא יאמר שבא לגנוב ולא גנב ויפטר. אבל אם זרחה השמש עליו,

מבואר הוא שלא בא להרוג את האדם בביתו כצאת השמש בגבורתו, ולכן אין ראוי להמית את הגנב אף שימצא במחתרת, כי לא בא אלא לגנוב ממון לא להרוג את הנפש, ואין ראוי שבעבור הממון יומת.

והז"ל פירשו אם זרחה השמש עליו שהוא דיבור הלציי בדרך משל. רוצה לומר, אם ברור לך הדבר כשמש, שיש לו שלום עמך, כגון האב החותר לגנוב ממון בנו, שבידוע שלא בא להרגו. אז דמים לבעל הבית אם יהרגו, כי לא ייהרג נפש אלא על הנפש. אבל הגונב ממון, שלם ישלם אם גמר המעשה, רוצה לומר שישלם שנים, ואם אין לו ונמכר בגנבתו. ובא בקבלה, **בגנבתו הוא נמכר אבל אינו נמכר בתשלומי כפל חמשה או ארבעה**, כי מכירתו מייסרתו.

והמכירה בבית דין כבר התבאר, שלא תהיה יותר משש שנים. אמנם אם הייתה הגנבה דבר מועט, והוא אין בידו לשלמו, ויספיק למוכרו בעד שנה אחת או שנתיים, הסברא נותנת שלא ימכר אלא לאותו זמן בלבד שיספיק לגנבתו.

והנה אמר הכתוב, **אם המצא תמצא בידו הגנבה משור עד חמור עד שה חיים שנים ישלם**, להגיד שלא בלבד בשור ובשה יובנו תשלומי הכפל שזכר במשפט הזה, כי גם בכל שאר הדברים שיגנוב ישלם שנים, בין מטלטלין בין בעל חיים. והודיע שאם טבח, לא יקחוהו ידיו בתשלומי הכפל, כי חיים שנים ישלם, לא מתים.

והנה המצווה הזאת מבואר מענייניה, שהיא בכלל לא תגנוב, ולכן נסמכה ללא תרצח מפני השיתוף אשר יש לשני הלאווים בעניין הזה.

ואמנם שהיא משפט אלהי מבואר מעונשיה. כי הנה אומות העולם בארצותם לגוייהם, מהם הניחו בנימוסיהם שיהרגו ויתלו על העץ את הגנב שור או שה או שאר המיטלטלין, ומהם הניחו שיכרתו אוזניו בפעם הראשונה ובשנית יומת. ואשר הקלו מהם להעניש, עונשו לגנב שישלם שבעתים.

אבל עונשי בית דין אין להרהר אחריהם, כי ישרים דרכי ה', ולא ענשו אלא מה שגנב ממון כי אם בממון, וזה כשיעור אשר גנב כמו שביארתי. ומשפטי התורה הם כולם מיוסדים על האמת והנכון.

המצווה הרביעית: [נזקי שן]

ד פי יבער איש שדה או-כרם ושלח את-בעירה ובער בשדה אחר מיטב שדהו ומיטב כרמו ושלם:

כי יבער איש שדה או כרם, ושלח את בעירו ובער בשדה אחר. רוצה לומר, שאם יגנוב

האדם תבואת חברו בהיותה בשדה ובכרם בשלחו בהמותיו לרעות בהם, כי לשון ויבער ובערה ובער - הכל לשון כליון. כמו כאשר יבער הגלל, והיתה לבער, כי אם יהיה לבער קין, והוא שן הבהמה הרועה בשדה ובכרם.

וזכרו **חז"ל** שהיא תולדה דשור: ושלח את בעירה, בא הה"א במלת בעירה במקום וא"ו, כמו אסרי לגפן עירה וסותה. ומכאן למדו רגל מועדת, שהזיקה בהמתו בדריסת רגלה ובבעיטה. ואמר מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם, אפשר לפרשו על המזיק, מה מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם - כל כך תבואה כמו שהזיקה בהמתו.

ומכאן אמרו **חז"ל** (גיטין מ"ח) הניזקין שמין להם בעידית, רוצה לומר כשהוא רוצה לפרוע, יישומו הדבר הניזק כאלו הוא שווה למובחר ממה שימצא למזיק. ויש מפרשים מיטב שדהו ומיטב כרמו של הניזוק. שלא יאמרו לא אכלה הבהמה אלא מהיותר פחות, לא יהיה כן. אבל יישומו שזה היה המובחר ממה שהיה לו.

המצווה החמישית: [נזקי אש]

ה כִּי-תֵצֵא אֵשׁ וּמִצָּאָה קִצִּים וְנֹאכַל גְּדִישׁ אוֹ הַקֶּמֶה אוֹ הַשְּׂדֵה שְׁלֵם וְשֵׁלֶם הַמִּבְעֵר אֶת-תְּבַעְרָה:

כי תצא אש ומצאה קוצים. וגם היא הפסד בממון חברו, כשידליק האש בביתו או בשדהו, ומשם יצאה ונאכל גדיש או הקמה. כי הוא, אף על פי שלא יצא ברצונו, כיון שהיה זה בפשיעתו שלא שמר את האש שלא תזיק יהיה, מהמשפט ששלם ישלם המבעיר אותה בערה. והכתוב הזה מדבר במי שידלק אש בשדהו, כדי לבער הקוצים והברקנים, באופן שיהיה השדה מוכן לחרוש ולזרוע. ונתפשט לשדה של חברו, ונאכל גדיש - והוא ערמת החיטים או עומרי תבואה האסופים בגורן, או הקמה קודם קצירה - או השדה, שליחכה האש בתי נירין והתלמים של שדה זרועה, שלא תהיה ראויה לגדל צמחים עד שיחרוש ויזרע שנית. הנה בכל אחת מהנזיקין האלה, אשר יסבב האש הזה באש אשר הדליק, התחייב לשלם הנזק ההוא כולו, לפי שהוא מבעיר את הבערה, או לפי שלא שמר את גחלתו שלא תצא האש ותזיק.

ובזה השלים הכתוב זיכרון הארבעה אבות נזיקין וקצת תולדותיהם, וזכר אחריהם דין הרביעי שומרים שהם אלו שיזכור.

המצווה השישית [דיני שומרים]

ו כִּי-יִתֵּן אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ כֶּסֶף אוֹ-כֶּלִים לְשֹׁמֵר וְנִגְבַּ מִבֵּית הָאִישׁ אִם-יִמְצָא הַנֶּגֶב וְשֵׁלֶם שְׂנֵיָם:

ז אִם-לֹא יִמְצָא הַנֶּגֶב וְנִקְרַב בְּעַל-תְּבִית אֶל-הָאֱלֹהִים אִם-לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ:

ח עַל-כָּל-דָּבָר-פְּשָׁע עַל-שׂוֹר עַל-חֲמוֹר עַל-שָׂה עַל-שְׁלֵמָה עַל-כָּל-אֲבֵדָה אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי-הוּא זֶה

עַד הָאֱלֹהִים וְבֹא דָבָר-שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יִרְשִׁיעוּ אֱלֹהִים וְשֵׁלֶם שְׁנֵיָם לְרֵעֵהוּ:

כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמר, רוצה לומר, שאם ייתן איש אל רעהו בפיקדון לשמור כסף או כלים. והפרשה הזאת תדבר משומר חינום, כי לכן אמר כסף או כלים, שאין ביניהם טורח, ואין השומר מטריח עצמו בשומרם בתוך תיבתו, ואין דרך בני אדם לתת שכר על שמירתם.

ונגב מבית האיש, רוצה לומר שהשומר טוען שנגב הכסף או הכלים ההם מביתו. הנה אם ימצא הגנב, כלומר שיתאמת שנגבבו הדברים ההם, ומי גנבם. ישלם הגנב שנים לבעל הפיקדון, כאלו גנבהו מאתו. ואם לא ימצא הגנב, כלומר שלא יוכל לברר שנגבב מאתו הדברים ההם, ובעל הפיקדון אומר שהשומר לקחם והחזיק בהם לעצמו, אז יקרב בעל הבית השומר אל האלהים, והוא מושב בית דין. שאלהים ניצב בעדת אל. ויישבע באלהים. כי על זה אמר גם כן שיתקרב את האלהים, רוצה לומר שיתקרב אליו בשבועתו, ויישא את שמו על שפתיו. והשבועה תהיה, אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. רוצה לומר, שלא שלח ידו באותה הכסף או כלים להשתמש בהם בלי רשות בעליו. כי אם נשתמש בפיקדון, מיד הוחזק גזלן, וחייב באונסין, ומשם ואילך אם נגבב - נגבב לעצמו ולא למפקיד. אבל אם ישבע שלא נשתמש בפיקדון ההוא, ולא לקחו הרי הוא פטור.

ומפני שאמר **ונקרב בעל הבית אל האלהים**, בא הכתוב לתת משפט כולל, לא לבד בנדון הזה, כי אם גם בכל שאר הטענות שכולם יהיו נדונים על ידי בית דין, ולפניהם יישבעו הבעלי דינים, כי יהיו מאיימים אותם ומשביעים אותם כראוי.

וזה הוא שאמר **על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שלמה**. לא שיהיה השור והחמור והשה מפרשת שומר חינום, כי הם מפרשים השומר שכר כמו שיתבאר. אבל בא הכתוב הזה להודיע מאמר כללי, שכל טענה שיהיה לאדם עם חברו, בין בשומר שכר בין בשומר חינום, אשר יאמר האחד **כי הוא זה**, רוצה לומר שכך היה הדבר, והאחד אמר בהפוך זה, **עד האלהים יבוא דבר שניהם**. ואת אשר ירשיעון אלהים ששלח ידו במלאכת רעהו, ייענש כגנב, וישלם שנים לרעהו.

וכפי דעת **חז"ל** בא הכתוב הזה ללמד, שאם אחרי שנשבע שומר חינום נמצא שפשע ונשבע לשקר, אפילו במקצת, אשר **יאמר** הבעל **כי הוא זה** שנשבע עליו, ויתבאר הדבר בעדים, **אשר ירשיעון אלהים** שנתברר אצלם שנשבע לשקר, ועדים אפילו על המקצת, **ישלם שנים לרעהו** המפקיד כל הפיקדון אצלו. שמכאן למדו **חז"ל**, כי המודה במקצת הטענה, ישבע על הנשאר.

אמנם אינו חייב בתשלומי כפל, אלא אם כן אחר שנשבע הודה בבית דין, או באו עדים בכולו או במקצתו. אבל אם הודה במקצת קודם שנשבע, אף על פי שהוחזק כמכחש בפיקדון, ואח"כ הודה, אינו משלם אלא מה שהודה.

המצווה השביעית [שומר שכר]

ט פִּי-יִתֵּן אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ חֲמוֹר או-שׂוֹר או-שָׂה וְכָל-בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר

וּמֵת או-נֹשֵׁב או-נֹשֶׁבֶת אֵין רָאָה:

י שְׂבַעַת ה' תְּהִיָּה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם-לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ וְלָקַח בְּעֵלְיוֹ וְלֹא יִשְׁלַם:

יֵא אִם-גָּנַב וְגָנַב מֵעֲמֹו יִשְׁלַם לְבְּעֵלְיוֹ:

יב אִם-טָרַף יִטְרַף וְבָאָהוּ עַד הַטְּרָפָה לֹא יִשְׁלַם:

כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וגו'.

ואמרו **חז"ל** שפרשה שלמעלה לימדה דין שומר חינם, כי אין דרך בני אדם לתת לשמור כסף או כלים בשכר. ופרשה זאת לימדה דין שומר שכר, שאין דרך בני אדם לשמור בהמות אלא ע"י שכר.

ואמר **ומת או נשבר או נשבה אין רואה**. רוצה לומר שנמצאה הבהמה שמתה מעצמה מחולי, או שנשברה שנפלה ממקום גבוה ונשברה מפרקתה, או איבריה, או נשבה. ואמרו **אין רואה** שב אל או נשבה, שגנבוה ושבוה לסטים ואנשי מלחמה, ולא היה שם רואה שיעיד עליו. והנה המפקיד טוען שהשומר גנבה או מכרה, או נגנבה ממנו מפני שלא שמרה כראוי, וחייב לפורעה. וכן במתה ובנשברה, שהיה בפשעו. והשומר אומר שאינו כן, אלא שמתה מעצמה, והנשברת מקרה הוא קרה ולא היה בפשעו. הנה בזה **שבועת ה' תהיה בין שניהם**. מאחר שאין שם עדים יעידו בדבר ובשמירה. ואם השומר נשבע **שלא שלח ידו במלאכת רעהו**, כלומר שלא גנב ולא פשע בשמירתם, יהיה נאמן בשבועתו ויפטר וייקח בעליו את המתה או הנשברת. ובכלל שהשומר **לא ישלם** כלל, כיון שלא פשע בשמירתו, יהיה נאמן בשבועתו ויפטר וייקח בעליו את המתה או הנשברת.

חז"ל פירשו **ולקח בעליו** - השבועה שנשבע השומר בפירעון פקדונו, **ולא ישלם** הבעל לשומר שכר שמירתו, אף על פי שנשבע שלא פשע. ומזה למדו שאין הנשבעים נוטלים. אמנם **אם גנוב יגנב מעמו**, או נאבד, שברח והלך לו הדבר המופקד, **ישלם** השומר **לבעליו**, כי הוא חייב בגנבה ואבדה, ופטור מן האונסין הגדולים. ואם ימצא הגנב אחרי שישלם השומר, ישלם שנים לשומר. **אם טרוף יטרף** רוצה לומר מחיה רעה, אונס מפורסם שלא יוכל השומר לדעתו כזאב ואריה, יביאהו עד - רוצה לומר שיביא עליו עדים שראו זה.

ובמכילתא דרשו: יביאהו עד, יביא אבר או דבר מהנבלה שהציל להיות לו לעד. וכאשר יציל הרועה מפי הזאב שתי כרעים או בדל אוזן, ואז כשיתבאר זה מהעד, הטרפה ההיא לא ישלם אותה.

המצווה השמינית: [דין שואל]

יג וְכִי-יִשְׁאַל אִישׁ מֵעַם רְעוּהוּ וְנִשְׁבַּר אוֹ-מֵת בְּעֵלְיוֹ אִין-עֲמוֹ שְׁלָם יִשְׁלָם:

יד אִם-בְּעֵלְיוֹ עֲמוֹ לֹא יִשְׁלָם אִם-שָׂכִיר הוּא בָּא בְּשָׂכְרוֹ:

השאלה השלישית באומרו **וכי ישאל איש מעם רעהו וגו' בעליו אין עמו שלם ישלם** כי אם היה זה מיוחד בעניין השאלה, איך יהיה בעליו עמו כי אם הוא עמו בידו הוא ולא השאילו.

תשובה לשאלה השלישית

רוצה לומר, שפעמים שיקבל האדם בהמתו של חברו לא בפיקדון כשומר חנם, או שומר שכר, אלא בדרך הלוואה, ששאלה ממנו כדי לעבוד עבודה מה, ונשבר או מתה הבהמה הנשאלת. אם בעליו אין עמו, רוצה לומר אחרי שהמשאיל אינו משותף עם השואל בתועלת השאלה וההלוואה ההיא, כמו שהיה בשומר השכר, שלם ישלם אפילו האונסים, שכל ההנאה הייתה שלו. ויוכל לטעון המשאיל, שהשואל הטעין את בהמתו יותר מהראוי עד שנשברה ומתה.

ואם בעליו עמו בשעת המלאכה, או כאשר מתה או נשברה - לא ישלם. כי בידוע שלא היה המשאיל מניח לשואל להטעינה יותר מדאי, ולכן לא ישלם, דמסתמא לא פשע, או ויתר לו אונס השאלה, כמו שויתר לו השכירות, אם לאהבתו אותו, ואם לתקוות שום גמול. והרי שניהם נהנים בזה.

ואפילו היה שכיר עמו, היה כאלו הכל בא בשכרו, ודינו כשוכר ממנו הדבר הנשאל, והשוכר פטור וכיוצא בזה.

הרי לך בזה ארבעה שומרים: הראשון שומר חנם, השני שומר שכר, השלישי השואל בהלוואה, הרביעי השכיר.

ויותר נכון לפרש אם שכיר הוא, על הבהמה שהייתה נשכרת אצלו, בא בשכרו, ופטור אם מתה מחמת מלאכה. כי בידוע שלא שכר הבהמה על מנת להעמידה על השעורים תמיד, ולכן הוא פטור מאונסין.

הנה התבאר שכל שמונה מצוות האלה נכללות בדיבור לא תגנוב, אשר הכוונה בו שלא יוציא ממונו של חברו שלא מדעתו ורצונו. והתבאר שכל משפטי ה' אלה צדיקים ילכו בהם, וכמה באה בהם מהחכמה והחמלה ומהסדר האמיתי, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום.

אברבנאל שמות פרק כב

מצוות נוספות הכלולות ב'לא תנאף'

שמות כב, טו-כג: פיתוי, כישוף ועינוי

טו וכי-יפתה איש בתולה אשר לא-אִרְשָׁה וְשָׁכַב עִמָּה מִהָרַץ יִמְהַרְנֶה לֹא לְאִשָּׁה:
טז אם-מֵאֵן יִמָּאֵן אִבִּיתָ לְתַתָּה לֹא כֶסֶף יִשְׁקַל כְּמִתְּרֵי הַבְּתוּלָה:

אחרי שזכר המצוות הנכללות בלא תרצח ובלא תגנוב, זכר שגם בדיבור לא תנאף נכללו מצוות אחרות:

לא לבד אשת איש והמאורסה שחייב מיתה עליה, אבל גם הנערה הבתולה אשר לא אורסה, אם יפתה איש אותה ושכב עמה, אל יחשוב שאין לו בזה חטא כיון שאינה בעולת בעל. כי הנה אף על פי שאינה מאורסה, נכלל עניינה בלא תנאף. והוא דבר שנא ה' שבפיתוי ישכב אדם עמה. ולכן יהיה עונש המפתה שמהר ימהרנה לו לאשה, רוצה לומר שיקחנה לו לאשה מיד, ויכתוב לה כתובתה כמוהר הבתולות, שהוא קצוב חמישים כסף אצל התופש את הבתולה באונס, שנאמר ונתן האיש לאבי הנערה חמישים כסף. ומוהר הוא מלשון מהרה.

והתבונן יושר המשפט הזה. כי על הרוב אין אדם מפתה נערה בתולה הראויה כפי כבודו להינשא לה, כי אם היה כן היה שואל אותה לנישואין. אבל הנכבדים בעיניהם, בראותם את בנות האדם כי טובות הנה, ויתאוו להן, יפתו אותן לשכב עמהם, וידרו להן נדרים ללקחם לנשים, ובזה תתרצה הנערה הבתולה כדי להינשא לאיש נכבד. והוא לא כן יחשוב, ולבבו לא כן ידמה, אלא למלאות בה תאוותו ולעוזבה, **ולהתפאר עם זה אצל הבחורים.**

על כן צייתה תורה, שהמפתה מהור ימהרנה לו לאשה, ויקחה בנישואין אף על פי שלא תהיה בת גילו. ואביה לא ייתן לה נדוניה כלל.

אמנם אם יקרה הדבר בהפך, שתהיה הנערה נכבדת מן המפתה אותה, ולכן מאן ימאן

אביה לתיתה לו לאשה, כלומר אף על פי שהיא רצתה בו. הנה אז כסף ישקול האיש לאביה כמוהר הבתולות הידוע במקום אחר, והוא אצל האונס. לפי שפסל אותה בעיני הבחורים, ויצטרך אביה להרבות לה מוהר ומתן, ראוי הוא שיפרעהו המפתה. ובעבור שגם היא חטאה בדבר, לא תלה הכתוב הנישואין בה אלא באביה.

יז מכשפה לא תחיה:

ומפני שהאנשים על הרוב יפתו הבתולות על ידי נשים שאננות, האומרות שהן מכשפות ושעל ידי חכמתן ומעשיהן תתפתה הנערה ותרצה באיש. לכן סמך לזה מצוות מכשפה לא תחיה, כי היא המביאה את האיש ואת הנערה לנאוף. וכבר יראה שמלאכת הכשוף מצטרפת לזנות, ממה שנאמר (מלכים ב' כ"ב) על זנוני איזבל אמך וכשפיה הרבים.

ואין ספק במשפט הזה שהוא הדין למכשף הזכר שחייב מיתה. אבל אמר מכשפה, לפי שדבר הכתוב בהווה. והנשים מפני קלות דעתן יטו יותר לאומנות הכישוף מן האנשים, וכל שכן בפיתוי הבתולות, שעל ידי הנשים נעשה לא על ידי הגברים.

והנה אמר **לא תחיה** ולא אמר מות יומת, כאומר אל תאמר בלבבך למה אהרוג אשה אחת על דמיונות והבלים שאין בהם ממש, וכולם מעשה תעתועים ורעות רוח, ומפני זה לא תמיתה. לא תעשה כן! כי הנה אף על פי שהיא אשה, כיון שהיא מכשפה לא תחיה אותה.

יח כל-שוכב עם-בהמה מות יומת:

ובכלל שהנה נסמכה המצווה הזאת במקום הזה, מפני עניין הניאוף. ואחר זה זכר מצווה שלישית בניאוף, והוא כל שוכב עם בהמה מות יומת, שיומת האיש העושה כן, וגם את הבהמה יהרוגו אשר באה התקלה על ידה.

ובמצווה הזאת כלל כל העריות, כי הם לאיש במדרגת הבהמה הבלתי ראויה לו, לפי שהיא חוץ ממינו ומגבולו.

ולדעת **הרב המורה** היו כל המצוות האלה סעיפים מהעבודה זרה, כי העובדים אותה היו שוכבים עם הבהמות, וכמו שכתוב בבלעם עם אתונו, שהיה זה מדרכי הקסם והעבודה זרה. ושלכן נסמך כאן **זובח לאלהים יחרם**.

אבל קישור המצוות ועניינם במקום הזה, מורה שהעניין כמו שביארתי, להוציא דינים ומצוות נכללים בלא תנאף. ולכן סמך להם זובח לאלהים יחרם, כי הזביחה לעבודה זרה נקראת זנות וניאוף.

כ נָגַר לֹא-תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי-גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם:
כא כָּל-אֱלֻמָּנָה וְיִתוּם לֹא תַעֲנוּן:
כב אִם-עָנָה תַעֲנֶה אִתּוֹ כִּי אִם-צָעַק יִצְעַק אֵלַי שָׁמַע אֲשַׁמַּע צַעֲקוֹתוֹ:
כג וְחָרָה אַפִּי וְהִרְגַתִּי אֶתְכֶם בְּחָרֵב וְהָיוּ נְשִׁיכֶם אֱלֻמָּנוֹת וּבְנֵיכֶם יִתְּמִים:

ונכלל גם כן בלא תענה עינוי האלמנה ויתום, אף על פי שהיו עשירים. כי מפני שפלותם ושאינ להם גואל, ימלא לב כל איש רע ובלייעל לענות בהם סרה. ולזה אמר כל אלמנה ויתום לא תענון.

וכבר ביאר המשורר שעוון האלמנה והיתום נכלל בלא תענה, באומרו באזהרותיו

ושקר לא תענה ויתום לא תענה

ששם שניהם בדיבור אחד.

ואמר שלא יחשוב אדם בלבו, שהיתום והאלמנה אין להם גואל, כי הנה גואלם חזק: אבי יתומים ודיין אלמנות. ולכן אם ענה תענה אותו, רוצה לומר היתום והאלמנה...
ופירוש הפסוק כך הוא, אם ענה תענה אותו, היתום או האלמנה, תדע לך שאם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו, ואשווה אותך אליו, כי אהרוג אתכם בחרב, לא מיתה בידי שמים. והיו נשיכם אלמנות כזאת, ובניכם יתומים כאלו.

הנה אם כן עם היות המצוות האלה כוללות לזולת הנושאים שנזכרו בהם הם מכלל דיבור לא תענה. ומצוות מכשפה לא תחיה הוא הדין למכשף ומצוות וגר לא תונו איש את אחיו. ומצוות כל אלמנה ויתום לא תענון, הוא הדחם לכל שאר אחיו מישראל, אבל דבר הכתוב בהווה. וכל זה להודיע כללות הדברות בהיותם משפטים אלהיים מיוסדים על אופני החכמה והחמלה.

שמות כב, כד – ל: הלואה, משכון, קדושה

ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות

[מצוות הכלולות ב'לא תחמוד']

שאחרי שזכר הכתוב כמה מהמצוות נכללו בדיבור לא תרצח, וכן בלא תגנוב, וכן בלא תנאף, וכן בדיבור לא תענה, בא עתה לבאר שגם כן נכללו מצוות רבות בדיבור לא תחמוד. כי לא הייתה האזהרה היא בלבד על החמדה שבלב, בבית באשה ובשדה של חברו. כי הנה גם כן נכללו בלאו הזה דברים אחרים:

האחד הוא אם כסף תלווה את עמי את העני עמך

כד אִם-כֶּסֶף תִּלְוֶה אֶת-עַמִּי אֶת-הָעֲנִי עִמָּךְ לֹא-תִהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה לֹא-תִשְׁיָמוּן עָלָיו וְשָׂךְ:

וכבר ביארתי אצל ואם מזבח אבנים תעשה לי, שזה הפסוק אם כסף תלווה את עמי הוא רשות לא חובה, לפי שהמצווה העיקרית בעיני היא לתת לו דרך מתנה. וכמו שאמרו ומטה ידו עמך והחזקת בו וגו', נתון תיתן לו וגו' ואל ירע לבבך בתתך לו. ואמר פתוח תפתח וגו' והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו.

ולזה אמר הכתוב אם כסף תלווה את עמי, רוצה לומר שאם העני לא ירצה לקבל הצדקה במתנה, שאז תהיה בתורת הלוואה. וכן אם לא נדבה לבך לתת לעני הצריך לו במתנה, ותרצה להועיל לו בדרך הלוואה, אז לא תהיה לו כנושה להכלימו ולצערו על הפירעון, ולא תזמנהו לבית דין עליו לפרוע אותו דבר שהלווית לו, אך תמתין לו עד שירוויח ואז יפרע. ומפני אותה ההמתנה לא תשימון עליו נשך, והוא הריבית, שלא ייקח ממנו בעבור ההלוואה וההמתנה, כי נקרא נשך להיותו נושך בתחילה מועט, ובסוף יזיק מאוד כנשיכת עקרב וכמו שאמרו חז"ל.

ואמר לא תשימון, בלשון רבים, להזהיר למלווה והעדים והסופר, גם לדיין, שלא יקיים השטר שיש בו ריבית. כי אם אין לו לשלם הקרן, מאין יפרע עוד הריבית. ואין ספק שהריבית אסור לתת לעשיר כמו לעני מישראל. אבל אמר הכתוב כאן את העני עמך, כי מפני עניותו ילווה בסתר, ויצטרך לכל הדוחקים האלה. אבל העשיר לא יקחהו, ולא יצטרך אליו. ואם קיבל ההלוואה, ולא פרע, נקרא רשע שנאמר (תלים ל"ז) לוח רשע ולא ישלם.

כה אִם-חָבַל תִּחְבַּל שְׁלֹמֵת רֵעֵךְ עַד-בֵּיא הַשָּׁמֶשׁ תִּשְׁיָבְנוּ לוֹ:
כו כִּי הוּא כְּסוּתָה לְבִדָּה הוּא שְׁמֵלְתוֹ לְעֵרוֹ בְּמָה יִשְׁכַּב וְהִנֵּה כִּי-יִצְעַק אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי כִּי-חָנוּן אָנִי:

ולפי שיאמר אדם אם לא אהיה לו כנושה, ולא אשים עליו נשך, הרי אני מלווה לו על משכונו, באופן שלא יופסד החוב. או בבוא זמן פירעון ההלוואה אלך לבית דין וייקחו ממנו משכון בטוח. הנה מפני זה סמך מצווה אחרת, והיא אם חבול תחבול שלמת רעך, עד בוא השמש ביום ההוא תשיבנו לו. רוצה לומר אם ייקחו מהלווה בעבור ההלוואה היא משכון, ושהוא שלמת העני ההוא, הזהיר שעד בוא השמש תשיבנו לו, כדי שתהיה השלמה עמו בלילה. ומזה יראה שבכסות לילה הכתוב מדבר, כי חמלה ההשגחה האלהית על העני ההוא, מפני שהוא יצטרך אל השמלה היא בלילה לכסות עצמו בה.

וזה שאמר כי היא כסותה לבדה, היא שמלתו לעורו, במה ישכב; רוצה לומר שאר בני אדם יש להם בלילה במיטותיהם שלשה כלים: הראשון הוא הכסות שמתכסה בה. והיא הסדין או האדרת אשר עליו. ומלבד זה יש להם בגד רך מפשתן שהוא תחת הכסות המגיע לעורו בגופו, והוא הנקרא שלמה. ומלבד זה יש להם כלי שלישי, והוא מצע אחת שישכב עליו.

והנה העני ההוא אין לו מכל זה דבר, כי אם השלמה ההיא, כי היא כסותה לבדה שיכסהו מלמעלה, היא שמלתו לעורו כי היא לו במקום השלמה שתחת הכסת הנוגעת לעורו, והיא גם כן במה ישכב, רוצה לומר המצע שישכב עליה. כי אין לו כסות ולא שמלה ולא מצע אחר, אלא השמלה ההיא. ולכן אין ראוי להסירה ממנו, כי ימות בקרח הלילה.

ומפני זה צווהו שעד בוא השמש ישיבהו לו. והנה לא זכר הכתוב הכסות יום, לפי שאין דרך האדם להפשיט את מלבושיו מעליו למשכנם ויישאר ערום.

השאלה הראשונה

באומרו **ושמעתי כי חנון אני**, ולמה לא אמר כי צדיק וישר אני, או כי שופט כל הארץ אני.

תשובה לשאלה הראשונה

ובעבור שהמצווה הזאת אינה כפי שורת הדין שילוה אדם מעותיו לחברו ולא יבקש ממנו בצער והכלמה, ולא ייקח מהם ריבית, והמשכון שייקחו ממנו עליו ישיבהו בכל יום. לכך אמר, והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני. רוצה לומר, והיה כי יצעק העני אלי ושמעתי את צעקתו, לא בבחינת היותי שופט צדק ואמת, ולא להיות הדבר הזה שאתה עושה עול וחמס, אלא בבחינה אחרת, והיא כי חנון אני. ובהכרח ארחם ואחון על העניים והאביונים.

ומתוך העניין למדנו, שאם היה הלוה עשיר, עם היות שאין ראוי לשום עליו נשך משום ולאחריך לא תשיך, אם חבול יחבול את שמלתו, אין המלווה מחויב להשיבה לו עד בוא השמש, כי הוא אינו עני, ויש לו מבלתי זה במה ישכב ובמה יתכסה.

[אלוהים לא תקלל]

כז אֱלֹהִים לֹא תִקְלַל וְנִשְׂיָא בְעַמְּךָ לֹא תֵאָדָר:

השאלה השניה

באומרו **אלהים לא תקלל ונשיא**... ולמה לא הזהיר גם כן שלא יקלל הכהן והלוי והשופט.

תשובה לשאלה השניה:

ולפי שהיו הדינים האלה כולם לפני מן השורה, הזהיר **אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור**, רוצה לומר שלא יקלל את האלוה יתברך שציוה המצוות האלה, ולא את הנשיא מלך או שופט שמצווה או מכריח בני אדם לשמור ולעשות אותם. ולכן לא זכר כאן כי אם האלהים והנשיא.

[מלאתך ודמעך לא תאחר]

כח מלאתך ודמעך לא תאחר בכור בניך תתן-לי:

כט בן-תעשה לשורך לצאנך שבעת ימים יהיה עם-אמו ביום השמיני תתנו-לי:

ולפי שאולי יאמר אדם, מלוח ה' חונן דל, ואנכי הלוויתי לעני הזה, ובמצוות האלהים אני ממתין לו כרצונו. ואם כן, אעשה כן גם אני, שאחר מתנות הלוויים והעניים, וכן מתנות הכהונה, עד שיפרע לי העני הזה מה שהלוויתי לו, כיון שלשמו יתברך הלוויתי, ולא התחייבתי לתת מתנותיי. הנה מפני זה סמך **מלאתך ודמעך לא תאחר**, והוא רמז למעשרות. כי מלאתך נאמר על התבואה שימלא ממנה הבית, ודמעך הוא היין והשמן. והם אם כן תבואת גורן ותבואת יקב.

וכן בבעל חיים, בכור בניך תיתן לי, והוא פדיון הבן. ולא בלבד בבכורות בניך לא תעשה האיחור. אבל כן תעשה לשורך לצאנך, שהנולד ראשונה מהן, שבעת ימים יהיה עם אמו (ויקרא כ"ב כ"ז), ולא יקריבנו הכהן קודם לזה, כי הוא מחוסר זמן. וביום השמיני, רוצה לומר משם והלאה, תתנו לי ולא תאחרו.

הנה התבאר קוצר המצוות האלה וטעם דבקותם באופן נאה ומתיישב, ושהם כולם נכללות בדיבור לא תחמוד, שלא יחמוד ממון חברו לקחת אותו בריבית, ולא יחמוד שמלתו ולא יחמוד מלאתו ודמעתו, לבלתי תתנו בזמנו.

[אנשי קודש תהיון לי]

ל ואנשי-קדש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לקלב תשלקו אתו:

השאלה השלישית

באומרו **ואנשי קודש תהיו לי** ולא ביאר במה תהיה קדושתם אם במאכלות או בביאות או באי זה דבר אחר משאר הדברים.

תשובה לשאלה השלישית

ולפי שבזה השלים לבאר עניני חמשת הדיבורים האחרונים ההם, לכן אמר עליהן בכלל ואנשי קדש תהיון לי. והקדושה היא בדברים הנוגעים בכל אחד מהדיבורים ההם, במה שלא נזכר בזה. כאלו תאמר לא תלך רכיל, לא תקום ולא תיטור, ודומיהם שנכללים גם כן בלא תרצח, שיהיו קדושים בהם ופרושים מאותן מדות רעות.

וכן הביאות האסורות והעריות שלא נזכרו פה, שכולם נכללו בלא תנאף, שגם בהם יהיו קדושים לאלוהיהם ולא יטמאו בכל אלה. וכן לא תשיג גבול רעך, לא תעשו עול במידה במשקל וגומר, ודומיהם הנכללים בלא תגנוב. וכן מצוות אחרות נכללים בהם ובשאר

הדיברות, כי מפני שלא נזכרו כל המינים והפרטים פה, אמר בדיבור כולל ואנשי קדש תהיון לי, שיהיו פרושים מכל גנאי ופחיתות ומעשה רע.

ולפי שהמאכלים הרעים שאסרה התורה אותם, מולידים בנפש מזגים נשחיתים ומידות פחותות, יאמר כאן בדיבור כולל ובשר בשדה טרפה לא תאכלו. רוצה לומר, לא די שלא תאכלו הדברים האסורים אליכם להיותם מטבעים רעים, אבל גם הבשר המורגל אצלכם בבקר ובצאן, בהיותם טרפה בשדה, שטרפה חיה מן החיות, לא תאכלו ממנו. וזכר הכתוב טרפה, והוא הדין לשאר מיני החולאים שמטריפים את הבהמות. כי הטרפה השליכה הבהמה הטורפת בה סם ממית, ולכן הבשר ההוא מהטרפה והחולה הם מולידים מזג רע ומושחת.

ואמר לכלב תשליכון אותו, להגיד שאינה אסורה בהנאה. וזכר הכלב לפי שהוא היותר רגיל להימצא בשדה אצל האדם ואצל העדרים. ואולי לא ימצא שם כותי או גר למוכרה לו.

כי הנה בכל המצוות האלה דיבר הכתוב בהווה, והוא היותר רגיל. אבל העניין בדין מה שנזכר כאן הוא הדין עצמו לכל הדומה לו. ואפשר שיהיה המאמר הזה כמשמעו. ויהיה ענינו שלא יהיו פרוצים לאכול הטרפות שנטרפו בשדה, כדרכי הכנעניים נכבדיהם ושריהם שילכו לצוד ציד בשדה. והעוף או החיה אשר יהרגו עם כלביהם, יאכלו הציידים ויערב להם. לכן ציוה שאף בזה אנשי קודש יהיו, כי ילכו לצוד ציד להתעלס ולטייל כמשפט הנכבדים אשר בארץ המה. אבל הבשר שבשדה בעת הצייד, יטרפו הכלבים ויהרגוהו, לא יאכלו הקדושים עצמם, אבל יתנוה לכלביהם.

והותרו עם מה שפרשתי בפסוקים האלה שלושת השאלות אשר העירותי בהם.

אברבנאל שמות פרק כג

שמות כג: דיינים, עזרה, חגים והמלאך שינהיג את העם

א לא תשא שמע שווא אל-תשת ידך עם-רשע להית עד חמס:
ב לא-תקנה אחר-רבים לרעות ולא-תענה על-רב לנטות אחרי רבים להטות:
ג ונדל לא תקדר בריבו:

ביאור הפסוקים ותשובות לשאלות

מצוות המיועדות לדיינים

רש"י פירש **לא תשא שמע שוא** על הדיין שלא ישמע דבר בעל דין עד שיבוא בעל דין חברו. **אל תשת ידך עם רשע**, פירש על העד שהבטיח את התובע להיות עד חמס. **ולא תהיה אחרי רבים לרעות**, פירש על הדיין גם כן, אם ראית רבים מעין המשפט לא תמנה גם אתה אחריהם. **ולא תענה על ריב לנטות**, פירש גם כן על דיין, ובדרכים מתחלפים. ואשר בחר בו הוא, כי ישאלך הנדון על אותו דין, לא תעננו על ריב דבר נוטה אחרי אותם הרבים להטות את דבר המשפט מאמיתתו, אלא אמור את המשפט כאשר הוא.

והראב"ע פירש **ולא תהיה אחרי רבים לרעות ולא תענה** וגומר, אזהרות לעדים שלא יעידו מפני שראו אחרים מעידים.

השאלה הראשונה

למה זה באו כל כך אזהרות לדיין על המשפט. לא תשא שמע שוא לא תהיה אחרי רבים לרעות. ולא תענה על ריב לנטות. אחרי רבים להטות. ודל וגו'. לא תטה וגומר. מדבר שקר תרחק וגומר.

תשובה לשאלה הראשונה

והנכון בעיני במצוות האלה הוא, שאחרי שזכר המצוות הנכללות בחמשת הדיבורים האחרונים שהיו בלוח השני, ממה שבין אדם לחברו, יחזור לבאר באותו דרך עצמו מצוות אחרות שהיו נכללות בדיברות הראשונות מהלוח האחר שבין אדם למקום.

והנה לא זכר אנכי ולא יהיה לך, אלא אותם שנכללו בהם מצוות תלויות בדברי הרעים. וראשונה הביא מדיבור לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. וכבר הודעתך בפירוש הדיבור ההוא השיתופים שתכלול מלת **תשא**, ולזה זכר כאן האזהרות שנכללו באותו דיבור, אם לבעל הדין שלא יתבע על חברו שווא ודבר כזב, וזה הוא לא תשא שמע שווא, כלומר לא תישא על פיך שמע ותביעה שאינה אמת, אבל היא שווא. והזהיר את העד **אל תשת ידך עם רשע**, והוא התובע שקר וכזב להיות עד חמס לסייעו בתביעתו.

וכן הזהיר אותו הדיין, שאף על פי שבעל דין והעדים יהיו רבים וחטאים ורעים, לא ימשך אחריהם. וזה הוא לא תהיה אחרי רבים לרעות, רוצה לומר לעשות רע בדבר המשפט. וכן הזהיר למדבר המליץ והטוען בפני הדיין בעד הבעלי דינים, תובע או נתבע, ועליו אמר ולא תענה על ריב לנטות, כלומר לא תעשה טענות על ריב לנטות מדרך המשפט, כי כל נטייה היא עוות והרחקה מהיושר והאמת והצדק. וכאלו הוכיח אותו מליץ וטוען, שאף על פי

שהבעל דין והעדים והדיין הם רבים, לא יהיה הוא גם כן טוען להטות את הדין ולעוותו.

ואמנם שרצו **חז"ל** ללמוד מכאן שיהיה האדם נמשך במשפטו אחרי רבים. כתב **הראב"ע** שזה כבר נלמד ממה שנאמר בעניין הדיינים: **לא תהיה אחרי רבים לרעות**, מכלל שלרעות שהוא לחייב הזכאי לא יטה. אבל לטובה, שהוא היושר והמשפט, יהיה אחרי רבים.

מצוות המיועדות לעורכי הדין [המליצים]

אך מה שאמר **אחרי רבים להטות**, הוא כדמות שאלה ותוכחה לעורכי הדיינים והמליצים, כאומר הטוב בעיניך שגם אתה תהיה אחרי רבים להטות את הדין בטענותיך? ולפי שלא יאמר הטוען המליץ ההוא ואני לכוונה טובה נתכוונתי, להדר ולפאר אדם עני ודל, לפי שאין לו ממה שיפרע מה שיתבעו ממנו, לזה אמר **ודל לא תהדר בריבו**. רוצה לומר, אפילו שיהיה דל ועני, לא תהדרהו במליצותיך וטענותיך בריבו. אבל בין שיהיה עשיר או דל, צדק צדק תרדוף.

הרי לך שבאו האזהרות האלה על הסדר לבעל דין לעד לדיין ולמליץ.

[עזוב תעזוב עמו]

ד כי תפגע שור איבך או חמורו תעב תשב תשיבנו לו:

ה פִּי-תִרְאֶה חֲמוֹר שֶׁנֶּאֱמַר רִבֵּץ תַּחַת מִשְׁאוֹ וְחִדַּלְתָּ מֵעֵזֵב לוֹ עֵזֵב תֵּעֲזֹב עִמּוֹ:

השאלה השניה

למה בתוך אזהרות הדיין הכניס שתי אזהרות שאינם מענינו. והם כי תפגע וגו' כי תראה וגו' והיה ראוי שישלים עניין הדיין ראשונה ואחר כך יצוה בשור ובחמור.

תשובה לשאלה השניה

ולפי שבאחרונה הזהיר את המליץ, המשיך אחריו שתי מצוות להיותם רמז ולימוד לעניינו: והיא **כי תפגע שור אויבך**, רוצה לומר כאשר יקרה שתפגע שור או חמור, אפילו שיהיה מאויבך, וכל שכן מאוהבך, תועה בשדה, השב תשיבנו לו. וכן כאשר תראה חמור שונאך, וכל שכן אוהבך ורעך רובץ תחת משאו, אין ראוי שתניחהו ותחדל ותמנע מלעזבו שמה, וזה הוא וחדלת מלעזוב לו, אמנם עזוב תעזוב עמו.

ורש"י פי' עזוב תעזוב, שהוא לשון עזר, כאלו אמר עזר תעזור מגזרת עזור ועזוב, ויעזבו ירושלים עד החומה שמלאוה עפר לעזור ולסייע את חוזק החומה.

וזה הוא בלתי ספק הפירוש האמיתי.

והאפודי פירשו מלשון עזיבה ממש.

ואפשר כפי זה לפרשו באחד משני פנים: אם שאמר עזוב תעזוב, רוצה לומר תפרוק משאו ותעזוב המשאוי להשמט מעליו על ידי פירוקו, כדי שיקום החמור ולא ימות שמה, כי אינך מחויב לטענו. ואם שיאמר שאם בעל החמור לא יחוש לחמורו, ויעזבהו תחת משאו, שגם הוא יעזבהו עמו ולא יחוש לו.

ושתי המצוות האלו מלבד פשוטיהם, יש עוד בהם לימוד טוב אל החכם המליץ והטוען, שעם היות שלא יענה לנטות משפט, הנה כשיראה אדם בור עם הארץ אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, ובהמה רבה, והוא טועה בדבריו ומרשיע עצמו אשר לא כדת, אז מותר למליץ להדריכו בדרך ישר ומעגלי צדק, ואין זו הטות משפט, כי מצווה הוא בהיותו טועה ששיבהו מטעותו.

ועליו אמר שלמה **פתח פיך לאילם, אל דין כל בני חלופי**. וכן אם לא היה טועה, אבל לא היה יודע להגיד אמיתת משפטו, והוא כחמור הרובץ תחת משאו, אין ראוי שתחדל מעזוב אותו, אבל תעזרהו ותסייעהו, כי בזה יתגלה דבר המשפט ויצא לאור. והוא גם כן בכלל פתח פיך לאילם, כי הוא הרובץ תחת משאו ולא יוכל לקום.

ואל דין כל בני חלופי, הוא הטועה שמחליף טענותיו בטעות, וקראו אויבך ושונאך, להיותו עם הארץ והמליץ חכם יודע דת ודין. ואמרו **חז"ל** גדולה שנה ששונאים עמי הארץ לתלמידי חכמים וכו'.

אזהרות נוספות לדיין שידון דין צדק

ו לא תטה משפט אביון בריבו:

ז מדבר-שקר תרחק ונקי וצדיק אל-תהרג כי לא-אצדיק רשע:

ח ושתד לא תקח כי השחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים:

ט וגר לא תלחץ ואתם ידעתם את-נפש הגר כי-גרים הייתם בארץ מצרים:

הנה התבאר שכל זה נכלל ב**לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא**. האמנם לפי שקצר הכתוב מאוד באזהרת הדיין, באומרו בלבד לא תהיה אחרי רבים לרעות, לכן הוצרך לפרט עוד הדברים שיהיה הדיין מוזהר בהם.

הראשון הוא **לא תטה משפט אביון בריבו** רוצה לומר לא תכירו פנים במשפט. ואם יהיה לאיש אביון ריב עם איש עשיר, והעשיר הכה ובייש את העני, אל תקל בדבר להיות זה עני ואביון. אך כקטון כגדול תשמעון ולא תגורו מפני איש.

והשני מדבר שקר תרחק. רוצה לומר שבדיני ממונות כשיתברר לך שקרות דברי הטוען, תתרחק ממנו ולא תקבלם. ומכאן למדו **חז"ל** שהדיין ידון כפי אומד דעתו כשלא יהיו עדים בדבר.

והשלישי ונקי וצדיק אל תהרוג, רוצה לומר מי שהוא נקי וצדיק בדינו, אל תהרגהו כל זמן שאין עליו עדים, ולא תסמוך על אומד דעתך שהוא רשע. כי אין לו לדיין אלא מה שעיניו ראות, ומה שהעדים מעידים בפניו. ואל תחשוב שאם הוא חייב כפי האמת, מפני חסרון העדים ייפטר בלי עונש, כי לא אצדיק רשע. ואם לא ייענש בבית דין של מטה, ייענש בבית דין של מעלה. ולזה אמר כי לא אצדיק רשע כלומר בדיני העליון.

והרביעי ושוחד לא תיקח, רוצה לומר אפילו לשפוט צדק, כי כשתיקחהו תתעורר מראות הצדק. והנה לא אמר כאן עיני פקחים, לפי שעל עורן הלב דיבר, לא על עיוורון העיניים. אבל אמר **יעוור פקחים ויסלף דברי צדיקים**.

השאלה השלישית

באומרו וגר לא תלחץ כי הנה המצווה הזאת כבר באה למעלה, שנאמר וגר לא תונה ולא תלחצנו ולמה אם כן נשנית פה פעם אחרת.

תשובה לשאלה השלישית

והחמישי הוא וגר לא תלחץ, והיא אזהרה לבית דין שבו היו הדברים, שהגר בבואו לפניו לא ילחצנו בדינו להכריחו ולהכניעו כפי שורת הדין, אפילו באותם הדברים שראוי לעשותם לישראל. רק ינהג אותו בלאט ונחת, לפי שנפש הגר מצרה עליו להיותו בארץ נכריה, ויחשוב בלבו שמפני שהוא גר ונכרי אתה מכריחו כל כך. ולכן תנהגהו בדברים טובים ורכים, לא שתטה המשפט בעבורו, אלא שתעשהו בנחת ולא בלחיצה.

והנה למעלה באה מצוות הגר לישראל, וגר לא תונה ולא תלחצנו. אבל כאן באה לשופט, להנהיגו בנחת רוח ודברים רכים, ולזה לא אמר כאן לא תונה, כי אם לא תלחצנו.

ועם מה שפירשתי בפסוקים האלה הותרו שלוש השאלות אשר העירותי.

מצוות השמיטה והשבת

י וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת-אֲרֶצְךָ וְאָסַפְתָּ אֶת-תְּבוּאָתָהּ:
י א וְהַשְּׁבִיעִית תִּשְׁמַטְנָה וְנִטְשָׁתָה וְאָכְלוּ אֲבִיגַי עִמָּךְ וַיִּתְּכֶם תֹּאכַל חֵיט הַשְּׂדֵה בְּנֵי-תַעֲשָׂה לְכַרְמֶךָ לְזִיתְךָ:
י ב שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וְחֲמֹרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֶּן-אִמְתֶּךָ וְהַגֵּר:

ואחרי אשר ביאר הדברים הנכללים בדיבור לא תשא, בא לבאר דברים הנכללים **בזכור את יום השבת**.

ואמר שלא לבד נצטוו במלאכת הששה ושבתת השביעי בימי השבוע, אלא גם כן יום לשנה בשמיטת הארץ יעשה כן.

ולזה התחיל **ושש שנים תזרע את ארצך בוא"ו**, רוצה לומר וגם כן בשנים תזכור השביעי, והוא ששש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה, כמו שתעשה כל מלאכה בששת

ימי המעשה, ובשנה השביעית תשמטנה ונטשתה, רוצה לומר את הארץ מלזרוע ומלעבוד בה ומלאסוף את תבואתה, כמו שתשמור את יום השבת.

ואפשר שאמר כאן בוא"ו ושש שנים, מפני שהתחיל המשפטים בעבד עברי, ואמר שש שנים יעבוד ובשביעי יצא לחופשי חנם, לחייב אותם המשפטים גם כן במצווה דומה לה, והיא השמיטה. וזה הוא ושש שנים, רוצה לומר וככה בשמיטת הארץ, שש שנים תזרע ותאסוף, ובשביעי תצא הארץ לחופשי, שיוצאת מרשות האדון. ונקראת שמיטת הקרקע, מפני שיעזוב אותה כל השנה ההיא. וכן נקראת שמיטת כספים שמיטה, מפני שאמר שמוט כל בעל משה ידו.

והביא אחר זה מצוות השבת, שידמה לה, באומרו ששת ימים תעשה מעשיך, וביום השביעי תשבות, כאשר הוא בשמיטת הארץ. וכמו שבה יאכלו האביונים וחית השדה, ככה ביום השביעי ינוח שורך וחמורך שלא תעבוד ולא תעמול עמם, וינפש בן אמתך והגר.

יג ובכל אשר-אמרתי אליכם תשמרו וְשם אֱלֹהִים אַחֲרֵיהֶם לֹא תִזְכְּרוּ לֹא יִשְׁמַע עַל-פִּיךָ:

ואמנם אמרו אחר זה **ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו**, הוא להגיד שמלבד מה שזכר מהדברים הנכללים בעשרת הדברות, עוד יש בהם משמעותם המובן מהם בתחילת הדעת, שזה לא נזכר כאן, וכאלו אמר ובכל אשר אמרתי אליכם מהדיברות אשר שמעתם מפי תשמרו, לעשותם ולשמרם כפי פשוטיהם. וכן בדיבור לא יהיה לך אלהים אחרים, נכלל ששם אלהים אחרים לא תזכירו, רוצה לומר לא תסבבו שיזכרם אדם אחר, ולא ישמע זיכרוכם על פיך.

וכן אמרו **חז"ל** שלא תעשה שותפות עם הכותי וישבע לך בעבודת גלולים שלו נמצאת אתה גורם שתזכר על ידך.

מצוות שלוש רגלים

ובעבור שעד כאן דבר מהמשפטים והתורות צווה שיעלו לירושלים שלוש פעמים בשנה כדי ששם ילמדו התורה ומשפטיה, וכאשר יספק אדם בדבר מהמשפטים האלה ישאל עליו בעלותו לרגל ויגידו לו את דבר המשפט.

ולכן סמך לזה שלוש רגלים תחוג לי בשנה. ורגלים הוא כמו פעמים, כי בעבור שהעולים לרגל היו עולים ברגליהם, נאמר כאן שלוש רגלים. ומהטעם ההוא נאמר גם כן פעמים מלשון מה יפו פעמיך.

טו אַת-חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת פֶּאֶשֶׁר צִוִּיתֶךָ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב
כִּי-בּוֹ יֵצְאָתָּ מִמִּצְרָיִם וְלֹא-יֵרָאוּ פְּנֵי רִיקָם:

וביאר אותו באומרו את חג המצות תשמור כי היא הראשונה. ואמר שבעת ימים תאכל מצוות, לא שתהיה אכילת המצה חובה כל שבעת הימים, כי אין חובת אכילתה כי אם בלילה הראשונה, כמו שהתבאר בסדר בא אל פרעה. אבל הכוונה, שאם יאכל לחם כל אותם שבעת הימים, יאכלהו מצה לא חמץ. ולזה אמר תאכל מצות כאשר צויתך. שהנה הצווי הוא לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים.

וביאר שיהיה החג הזה למועד חודש האביב, כי בית דין חייבים לעבר השנים באופן שיבוא חג הפסח באביב, כמו שכתוב היום אתם יוצאים בחודש האביב. ובאותם החגים אותם שיעלו לחוג לפני השם, לא יראו את פניו ריקם אבל יביאו שמה זבח תודה ושלמים וכל קרבנותיהם.

טז וְחַג הַקִּצִּיר בְּכוֹרֵי מִעֲשֵׂיךָ אֲשֶׁר תִּזְרַע בְּשָׂדֶה וְחַג הָאֶסֶף בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאֶסְפָּךָ אֶת-מִעֲשֵׂיךָ מִן-הַשָּׂדֶה:

ואחר כך זכר חג השבועות ועליו אמר וחג הקציר בכורי מעשיך כי בעבור שאותו חג הוא בימי קציר חטים ואז מביאים בכורים מתבואת הארץ כמו שאמרו ממושבותיכם תביאו לחם תנופה לכן נקרא חג הקציר ובכורי מעשיך.

ואחר כך זכר חג הסוכות הבא באחרונה, ועל זה אמר וחג האסיף בצאת השנה באספך את מעשיך מן השדה, רוצה לומר היין והשמן וכל הפירות. ואמר בצאת השנה, לפי שהיו מונים השנים מתשרי לתשרי, והכלל שיעברו את השנה באופן שיבואו שלשת החגים האלה בזמניהם כפי תקופת השמש שהיא סיבת בישול התבואות בשדה.

יז שְׁלֹשׁ רִגְלִים תִּחְגַּג לִּי בַשָּׁנָה:

יז שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל-זִכְרוֹךְ אֶל-פְּנֵי הָאֲדוֹן ה':

ולפי שלא יחשבו שיחוגו החגים האלה בארצותם הוצרך לומר שנית ג' פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה', רוצה לומר שכל האנשים הזכרים לא הנקבות, פן יזנו בהתערבם באנשים בעלייתם. הזכרים מבן עשרים שנה ועד בן חמישים שנה יעלו לירושלים וישתחוו נוכח מקדש ה', שהוא אשר כינה בשם פנים. אמנם הזקנים והטף לא יכלו לעלות.

ואמר את פני האדון ה' להגיד שאין תכלית עליית הרגל לאכול לשבעה ולשמוח שם, אלא להידבק בו יתברך ולהראות לפניו כעבד שילך לפני רבו במועד. ולכן בהיות השם הוא האדון המוחלט, ראוי שיבוא כל בשר להשתחוות לפניו. והתועלת בזה שירגילו בנפשותם להיכנע לעבודת השם יתברך, ולקבל אדנותו עליהם, ולשמוע מפי הכהנים הלזוים תורת השם ומצוותיו.

ואפשר לומר עוד כי מפני שבימים הקדמונים כל מי שהיה עושה עו"ג מיד היה עושה חג

עליה, כמו שאמרו בעניין העגל חג לה' מחר, והנביא אמר (ישעיה כ"ט א') ספו שנה על שנה חגים ינקופו. לכן מפני זה כאשר הזהיר על עבודת גלולים ושם אלהים אחרים לא תזכירו, סמך אליו שלש רגלים בשנה, להגיד שאלה מועדי ה' אשר יעשו אותם לא חגים אחרים לעו"ג.

יח לא-תזבח על-חמץ דם-זבחי ולא-ילין חלב-חגי עד-בקר:

וכיון שהגיד שלשת החגים ההם נתן בכל אחד מהם משפט מיוחד. כי הנה לעניין חג המצות אמר לא תזבח על חמץ דם זבחי, רוצה לומר שבהיות החמץ עדיין בבית לא ישחטו את הפסח, והוא משש שעות ליום י"ד בניסן. וקרא לקרבן הפסח דם זבחי כי כן נאמר, זבח פסח הוא לה'.

ולא ילין חלב חגי עד בוקר, רוצה לומר שלמי החגיגה שהקטר החלבים ואמורי שלמים נפסלים בלינה, כמו שיתבאר בפרשה זו. וכן נאמר בסדר כי תשא ולא ילין לבוקר זבח חג הפסח.

יט ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך

וכן נתן המשפט אחר כך בחג השבועות, והוא אמרו ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך. והוא העומר ושתי הלחם, ללמדך שבא זה ממקום מא"י שיתבשלו השעורים תחלה, משם יביאו לחם הבכורים עד בית ה', אפילו שיהיה רחוק מאוד מירושלים, ולא ימתין שיתבשל סביב לעיר וכמו שיתבאר בפסוק ממושבותיכם תביאו.

לא-תבשל גדי בחלב אמו:

וכן נתן משפט אחר מתייחס לחג הסכות, והוא אמרו לא תבשל גדי בחלב אמו. והמצווה הזאת תמצאה בתורה שלוש פעמים. אחת במקום הזה, שתיים בסוף סדר כי תשא, ושלישית בסדר ראה אנכי.

ואמרו **חז"ל** אחת לאסור אכילה, ואחת לאסור הנאה, ואחת לאסור בישול. ועיקר טעם המצווה הזאת הוא, להסיר מדת האכזריות. והיא כעין מצוות אותו ואת בנו, או שילוח הקן, אלא שנתפשט האסור בכל עניין שיהיה בשר וחלב.

והרב המורה פירש טעם המצווה הזאת, מפני שהוא מזון בלתי נאות, כי החלב יבושל מהר ואין כן הבשר.

והראב"ע כתב שזכרה התורה גדי עזים יותר משאר הבשר, מפני שהגדי הוא קל להתבשל יותר מכל מין בשר. והוא ממוזג וממוצע מאוד בין האיכויות, ושלכן הישמעאלים עד היום מבשלים בשר גדי בחלב. ואם כן כל בשר במשמע, אלא שדבר הכתוב בהווה מאשר הגדי הוא מצוי אצל אמו, ולכן חלבו יותר נערך לבשרו.

והיותר נראה בזה הוא שהיה ממעשה עובדי עבודת גילולים בזמן קיבוציהם לעשות כן, רוצה לומר לבשל הגדיים בחלב בזמן אסיפת התבואות, לחושבם שבזה יתרצו לאלהיהם ויתקרבו אליו, וישלח ברכה במעשה ידיהם. וכמו שכתוב (ויקרא ט"ז) ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים, וכל שכן שהיו רגילים בזה אנשים רועי צאן, בזמן שיתקבצו לעשות הנהגותיהם ונימוסיהם, שהיה מאכלם אז גדיים מבושלים בחלב וכל מיני תבשיל בשר וחלב.

עוד היום הזה זה דרכם במלכויות ספרד שיתקבצו כל הרועים שתי פעמים בשנה להתייעץ ולעשות תקנות בענייני הרועים והצאן, וקוראים לקבוץ ההוא בלשונם מישט"ה, ובזמן ההוא הנה זאת חקרונה כן היא, שזה מאכלם, בשר וחלב. ובשר הגדיים הם היותר נבחרים אצלם בתבשיל הזה. וכבר שאלתי ודרשתי וידעתי באמת כי גם באי קצה הארץ הנקראת אינג"אלאטירה, ששם כמות מופלג מהצאן יותר מכל שאר הארצות, זה גם כן מנהגם תמיד.

ומאשר מצאנו ראינו שאמרו **חז"ל** אמר להם הקדוש ברוך הוא אל תגרמו לי לבשל גדיין של תבואה, בעוד שהן במעי אמותיהן וכו'

אמר אחד מחכמי הדור שלדעתו אפשר לפרש שמפני שציוה אותם שיעשו חג הפסח כי בו יצאו ממצרים, וראוי שיתנו לו תודה עליו, וכן יעשו הודאה על ברכות תבואותיהן בחג השבועות ובחג הסכות, ולא יהיו כפויי טובה לפניו יתברך, אמר כמזהיר אותם עכ"ז, ולא תבשל גדי בחלב אמו, והוא משל נאות לעניינם. שהגדי הבעט באמו המיניקה אותו, ראוי לבשלו בחלבו, וככה כל מי שאינו מחזיק טובה על השגחת השם יתברך, שמשגיח עליו לטובה, ראוי שישגיח עליו לרעה. וכאילו אמר: אל תהיו כפויי טובתי, וברכתי עליכם באופן שלא תהיו גורמים לבשל ההשגחה והטובה בחלב אמו, ויהפכו הברכות לקללות והטובה לרעה. וגם זה מאמר צח והלצ"י הוא.

וחכמי הקראים כתבו בטעם לא תבשל גדי, שלא יתערב הפרח עם העיקרים. וטעמו שלא יינק הבכור בחלב אמו אחרי עבור שבעת ימים, אלא מיום השמיני אתה חייב להביאו. ולשון בישול הנה גבול, כמו הבשילו אשכולותיה. ולפי זה הפירוש, תהיה המצווה הזאת מיוחדת בבכורות.

אבל מאשר ראינו, המצווה הזאת שנויה ומשולשת בתורה, השכל יורה שדרך קבלת **חז"ל** הוא האמת הגמור, ועליו ראוי שנסמוך, ושאר המחשבות הבל המה מעשי תעתועים.

הנה אנכי שולח מלאך לפניך

הערה

פרשת הפסוקים הנה אנכי שולח מלאך לפניך, ועד סוף הפרשה, נדונה בספרו של אברבנאל "עטרת זקנים". בפירושו לתורה חוזר אברבנאל על דבריו בספר, ומאריך מאוד. דבריו על הפסוקים מפרק כג, פסוק כ, עד פרק כד, יח [32 פסוקים], תופסים בפירושו של אברבנאל כארבעים עמודים, הניתנים בגרסה השלמה של פירוש אברבנאל.

בגרסה זו, המקוצרת, דילגנו על רוב דבריו לפסוקים אלה.

השאלה הראשונה

מה הייתה הסיבה שרצה הקדוש ברוך הוא במקום הזה לנטוש את עמו ולהסיר מעליהם השגחתו הפרטית אשר השגיח בם מיום הוציאו אותם מארץ מצרים. ועתה למה הפקיד עליהם מלאך ינהגם הוא ימשול בם.

והנה בפרשת כי תשא שאמר יתברך ושלחתי לפניך מלאך הייתה לו סיבה חזקה למה שחטאו בעגל. אבל כאן אחרי זיכרון המעמד הנבחר ששמעו קול אלהים חיים מדבר מתוך האש ותשובתם הרמתה נעשה ונשמע מה פשעם ומה חטאתם שהתחייבו בעונש גדול כזה.

השאלה השניה

למה לא בקש מרע"ה כאן על הגזרה הזאת, ולא צעק עליה כמו שהתפלל וצעק על זה עצמו אחרי עון העגל. ואם קיבל הנהגת המלאך בהיות ישראל זכאים בלי פשע, איך חשב אחרי שעשו את העגל להרוויח בתפלתו לבטל הגזרה הזאת.

תשובה לשתי השאלות

ואחרי שהשמיעם עשרת הדברות בכללותם, ולימדם המשפטים הנכללים בהם, אמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך, כאומר אתם חרדתם מהתגלותי עליכם בכבודי ובעצמי, עד שאמרתם ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, וכן הוא הראוי. כי לא תחשבו שכמו שזכיתם לדבקות העליון הזה ביציאת מצרים ומתן תורה עד היום, כן יהיה תמיד במדבר הגדול והנורא הזה אשר תלכו בו. כי כמו שאין אתם מוכנים ולא יכולים לשמוע דברי, כך המדבר הזה אינו מוכן לסבול הדיבוק העליון והשגחתי האלהית, ולכן הנה אנכי שולח מלאך לפניך.

ולא היה זה להנהיגם תמיד, כמו שינהיגו שאר המלאכים בשאר האומות, אלא בלבד לשמרך בדרך והוא המדבר בעוד שילכו בו ולהביאך אל המקום אשר הכינתי והוא הארץ הקדושה והמחוז אשר הכין להושיבם שמה. והיתה, אם כן, ביד המלאך הנהגתו ושמירתו לישראל בעודם בדרך במדבר, עד שיבואו לארץ לא עוד. כי לא ילך המלאך עוד בפניהם בבואם לארץ, ולא לענין הכבוש, כי ילך לפניהם ה', ושמה תדבק השגחתו בהם, לא על ידי שליח. כמו שיעדו לאברהם אבינו. הנה התבאר טעם הדיבור הזה בזה המקום.

והנה משה רבנו לא בקש עליו, לפי שראה היות הדבר ראוי והגון ושלא היה מן הדין שיעשה הקדוש ברוך הוא עימהם הפליאה העצומה ההיא מדיבוק שכינתו בארץ מדבר הבלתי מוכן אליו מבלי הכרח וצורך רב. וחשב עם זה, שעוד מעט ימים או עשור יבואו אל ארץ הנבחרת, ויראה אליהם שם כבוד ה'. ומזאת הבחינה לא היה בזה מהעול והזרות כלל.

ואתה תראה שאדון הנביאים לא ביקש מהי"ת שיעשה נס גדול מבלי הכרח רב, כי הוא לא בקש על המן וענני הכבוד, ולא על הבאר והיגלות השכינה על הר סיני לבלתי מוכנים בטבעם. וכל מה שנעשה מזה, הקדוש ברוך הוא עשאו בחסדו המוחלט. ולכן שתק הנה מרע"ה, ולא בקש עליו, עם היות שבהליכת המלאך תהיה מדרגתו שפלה בחדלו נבואתו ממנו, אך למה שירד לעומק המחשבה האלהית נראה שהמדבר היה בלתי מוכן, אבל מונע בטבעו לדבקות האלהי, ושבמהרה יבואו אל המנוחה ואל הנחלה ותחול בתוכם השכינה כבראשונה.

קבל העניין בתקונו שעוד מעט תשוב העטרה ליושנה בארץ הטובה והמוכנת אליה.

והותרו עם זה שתי השאלות הראשונות מצורך ביאת המלאך ולמה לא בקש משה עליו.

סיכום

האם משה רבנו עליו השלום קבל כאן ביאת המלאך, איך אחרי עוון העגל התפלל שלא ילך בתוכם. וגם נשאר לדעת אם הייתה הגזרה מהליכת המלאך לפניהם ראויה וצודקת, ומשה לא בקש עליה, איך לא יצאה לפועל ולא נתקיימה.

ובתשובת כל זה אומר, שכפי מה שביארתי, הייעוד האלהי לאבות היה שישגיח בזרעם בעצמו מבלי אמצעי, אחרי היותם בארץ הנבחרת, לא בהיותם במדבר. ועל זה אמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך. אבל עם היות גזרתו ראויה, הנה אחרי שירד משה מההר, והגיד לעם את כל דברי ה' ואת המשפטים, והם השיבו בנפש חפצה כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, והכניסם משה רבנו עליו השלום בברית חדשה עם השם, ועלה הוא ואהרן ובניו

וזקני ישראל והשיגו מה שהשיגו, ועלה השלם מכל ילוד אשה אל האלהים וישב שם בדבקות נמרץ ונפלא מופשט מבלי חומריות ארבעים יום וארבעים לילה, והגיע למדרגת השכלים הנבדלים - הנה אז ראה בעל הרחמים לעשות עם עמו ונחלתו חסד גדול נורא למלכי ארץ, והוא שעם היותם במדבר הבלתי מוכן ההוא, תדבק בהם שכינתו והשפעתו בהשגחתו. והוא כרחמיו וכרוב חסדיו ינהגם גם במדבר ההוא. ויהיה הדיבוק תמידי עימם במדבר, כמו שהיה במעמד הר סיני. והיה החסד הזה גדול בבחינת העם, שילך מלכם לפניהם תמיד, ולא ימסרו להנהגת המלאך, לא בארץ ולא במדבר.

וגם כן בבחינת משה, שאחרי עלותו במדרגת הנבואה למעלה רוחנית שעין לא ראתה כמוה, לא תרד מעלת נבואתו להינבא על ידי המלאך, לא יום אחד ולא חודש ימים. וכדי לעשות עימם החסד הזה, מיד אחרי אומרו ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה, נאמר לו דבר אל בני ישראל וייקחו לי תרומה וגומר.

והיה סוף המאמר, אם בבחינת העם **ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם**, ואם בבחינת משה **ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים**, רוצה לומר שעם היות הגזרה חרותה משליחות המלאך להנהיגם במדבר. הנה לעשות חסד גדול עם העם ועם משה, בעבור מה שהגיע אליו מהשלמות, היה רוצה לחזור מגזרתו ולבטלה, ויחפוץ לשבת בית ביניהם ולהידבק שכינתו בתוכם גם במדבר ההוא. ולכן השתדלו בעשיית המשכן, שהיא ההכנה הראויה לדבר הזה.

ובהיות אדון הנביאים בהר שמח ועלז בחסד הזה, חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם עגל מסכה. והי"ת בכעסו עימם ראה להרחיק מהם שכינתו והשגחת פניו. והוא אומרו למשה בפרשת כי תשא, שהם היו עם קשה עורף, ולכן לא היה ראוי שילך בתוכם. רוצה לומר, כמו שאמר לעשות כשציוה אותם על המשכן. אבל יאות שילך לפניהם המלאך עצמו, שכבר נאמר לו בתחילה. וז"ש שם ושלחתי לפניך מלאך, כי לא אעלה בקרבך כמו שאמרתי לעלות. ולזה נאמר שם כי לא אעלה בקרבך, ולא נאמר כאן בפרשת משפטים. אמנם אדון הנביאים, לפי שראה שהקדוש ברוך הוא הודיעו כבר החסד ההוא שיעשה עם ישראל עמו בהליכתו עימם גם במדבר, ושהיה חוזר ממנו בעבור העגל, בכה ויתחנן לו שלא יעשה כן, ושיקים דברו הטוב אשר דיבר. ובהגיעי לשם בע"ה אוכיח זה מדברי תפילתו.

הנה התבאר מזה, שלא זכר הכתוב כאן במשה לחם לא אכל ומים לא שתה, לפי שהיה עיקר הכוונה בכל זה הסיפור להודיע למה לא יצא לפועל שליחות המלאך, כי היה כל זה הקדמת ידיעה לצווי המשכן, ולמה שיזכור בסדר כי תשא. ואמנם לחם לא אכל ומים לא שתה התבאר בסדר כי תשא.

